

Norske reaksjoner på Gorbatsjov og Sovjetunionens fall i et lengere perspektiv

MASTEROPPGAVE I HISTORIE

KRISTIAN UTTAKLEIV RUUD

Universitetet i Oslo

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Sammendrag

Denne oppgaven tar for seg spørsmål angående norske reaksjoner på innsettelsen av Mikhail Gorbatsjov som Sovjetunionens nye leder i 1985, og på Sovjetunionens oppløsning i 1991. Gjennom å se på de lange utenrikspolitiske linjene til Norge gjennom det tjuende århundre, forsøker jeg å sette Norske reaksjoner på disse hendelsen i et lengere perspektiv.

Oppgaven argumenterer for at norsk utenrikspolitikk har vært preget av forsiktighet. Som eksempel trekker oppgaven frem Norges nøytralitetspolitikk tidligere i århundre, ideen om den implisitte britiske garanti, Norges forsøk på å opptre som en slags brobygger mellom de to blokkene som oppsto etter andre verdenskrig, og den utenrikspolitikken som ble ført under den kalde krigen som eksempler på denne forsiktigheten. Til slutt tar den opp hendelsene rundt Gorbatsjovs innsettelse og Sovjetunionens oppløsning og ser på dem i lys av dette.

Innhold

Introduksjon	3
Kilder og eksisterende forskningslitteratur	6
Disposisjon	8
Norges utenrikspolitiske linjer i det tjuende århundre	9
Norsk utenrikspolitisk linje før andre verdenskrig	9
Andre verdenskrigs påvirkning på norsk utenrikspolitikk	10
Fra brobygging til opprettelsen av NATO	12
Den kalde krigen blir global	15
Norge i NATO, integrasjon og avskjerming	16
Mikhail Gorbatsjov og Sovjetunionens oppløsning	19
Situasjonen i Sovjetunionen da Gorbatsjov ble generalsekretær	19
Gorbatsjovs reformer	23
Utfordringer for Gorbatsjovs reformer	25
Norske myndigheters reaksjoner	28
Hendelser som har preget det norsk-sovjetiske forholdet	28
Den kalde krigen går mot slutten	31
Vestens syn på Gorbatsjov	33
Norske reaksjoner	35
Konklusjon	42
Norsk utenrikspolitikk etter andre verdenskrig	42
Vestens reaksjon på Gorbatsjov	44
Norske myndigheters reaksjon på Gorbatsjov	45
Litteraturliste	47

Kapittel 1

Introduksjon

Som følge av Norge og Russlands delte grense i nord har de to landene lenge hatt et forhold til hverandre. Helt tilbake til Olav den helliges tid, på 1000-tallet, var det norske vikinger som reiste til Kiev, det som er dagens Russland, og etablerte forbindelser med de som bodde der.¹ Det hadde før den russiske revolusjon i 1917 lenge eksistert handelsforbindelser mellom de to landene gjennom det som ble kalt pomorhandelen som foregikk mellom Russland og nordlige deler av Norge.² I mer moderne tid har også landene hatt nær tilknytting til hverandre. Da Norge i 1905 kjempet for sin frigjøring fra Sverige var det Russland som var det første landet til å anerkjenne Norge som en suveren stat.³ Etter opprettelsen av Sovjetunionen opphørte noen av forbindelsene mellom landene, slik som pomorhandelen, men i sluttfasen av andre verdenskrig var det Sovjetunionen som kjempet for frigjøringen av Nord-Norge fra tysk kontroll.⁴ Dette betød at det ble klart for den daværende regjeringen at Norge ble nødt til å forholde seg til Sovjetunionen også etter andre verdenskrigs slutt.

Etter andre verdenskrig oppsto det et bipolar verdensbilde, der Europa ble delt mellom de som gikk innunder østblokken, ledet av Sovjetunionen, og de som gikk innunder vestblokken, ledet av USA. Verdenskrigen og frem til Sovjetunionens oppløsning i 1991 eksisterte det en periode preget av en politisk og ideologisk «krig» mellom de to blokkene som hadde oppstått. Det er denne perioden som refereres til som den kalde krigen. Begrepet kald krig skal ha blitt brukt for første gang av Bernard Baruch, en av rådgiverne til den amerikanske presidenten Harry S. Truman, i 1947.⁵ Under Jaltakonferansen i 1945 møtes den amerikanske presidenten Franklin D. Roosevelt, Storbritannias statsminister Winston Churchill, og lederen av Sovjetunionen Josef Stalin, i Tyskland for å diskutere Europas fremtid. Under denne konferansen ble deler av verden inndelt i ulike interessesfærer, noe som la grunnlaget for den

¹ Moe, Arild: *Russlands historie* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 11. mai 2021 fra https://snl.no/Russlands_historie

² Hagen, Rune Blix: *pomorhandel* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 11. mai 2021 fra <https://snl.no/pomorhandel>

³ Tamnes, Rolf. «Et lite land i stormaktpolitikken». *Internasjonal politikk* 73, no. 3 (September 2015): 384-393. 385.

⁴ Thorsnæs, Geir; Askheim, Svein: *Finnmarks historie* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 11. mai 2021 fra https://snl.no/Finnmarks_historie

⁵ Tvedt, Knut Are; Tjelmeland, Hallvard: *Den kalde krigen* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 11. mai 2021 fra https://snl.no/Den_kalde_krigen

oppdelingen som fant sted mellom øst- og vestblokken.⁶ Winston Churchill hadde allerede i 1946 beskrevet et bilde av hva han så som hendte med Europa, der han beskrev det som et jernteppe hadde lagt seg over Europa. Dette begrepet han brukte, jernteppe, skulle bli et kjennetegn på den kalde krigen.⁷ Den kalde krigen var preget av en periode med høyt spenningsnivå mellom de to blokkene, med noen forsøk på å redusere spenningsnivået gjennom ulike avtaler. Det vokste frem et våpenkappløp som førte til enorm utvikling a atomvåpen, våpenteknologi, og konvensjonelle styrker. Det ble aldri formelt erklært krig mellom Sovjetunionen og USA, men den kalde krigen var allikevel preget av at de to partene ofte var innblandet i ulike konflikter rundt i verden, hvor de støttet hver sin side av konflikten. På denne måten kjempet Sovjetunionen og USA på en måte mot hverandre gjennom det som kalles stedfortrederkriger.⁸

Norge, gjennom å velge å motta Marshallhjelpen fra USA, en økonomisk støttepakke for å gjenoppbygge Europa, og gjennom å bli med i NATO-samarbeidet, hadde da blitt en integrert del av vestblokken. NATO-samarbeidet refererer til North Atlantic Treaty Organization, som er en militær forsvarsallianse som, da den ble opprettet, dreide seg rundt Atlanterhavet.⁹ Norge sto nå i en særstilt situasjon. På den ene siden hadde Norge blitt en viktig støttespiller for USA gjennom å være med i NATOs forsvarsallianse. Samtidig grenset Norge også til Sovjetunionen i Finnmark. Dette medførte at Norge valgte å innføre en rekke selvpålagte restriksjoner som begrenset NATOs militære aktivitet i Norge, med den hensikt å avskrekke og berolige Sovjetunionen for å ikke unødig føre til aggresjon fra sovjetisk side. Denne sikkerhetspolitiske linjen har blitt referert til som integrasjon og avskjerming, ettersom Norge integreres i NATO-samarbeidet, samtidig som NATO også avskjermes nettopp for å redusere spenningsnivået mellom Sovjetunionen og Norge.¹⁰ Historiker Rolf Tamnes har kommentert på dette der han sa at Norge handlet som om de ville «være med uten å være med» i NATOs forsvarssamarbeid.¹¹ Alt dette ses nærmere på i neste kapittel.

⁶ Greve, Tim: *Jaltakonferansen* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 11. mai 2021 fra <https://snl.no/Jaltakonferansen>

⁷ Dalen, Marit; Allkunne: *jernteppet* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 12. mai 2021 fra <https://snl.no/jernteppet>

⁸ Tvedt, Knut Are; Tjelmeland, Hallvard: *Den kalde krigen* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 12. mai 2021 fra https://snl.no/Den_kalde_krigen

⁹ Børresen, Jacob: *Norges forsvar fra 1945 til 1991* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 12. mai 2021 fra https://snl.no/Norges_forsvar_fra_1945_til_1991

¹⁰ Tamnes, Rolf. *Oljealder 1965 – 1995*, Norsk utenrikspolitikks historie bind 6. Oslo: Universitetsforlaget, 1997. 100.

¹¹ Ibid.

På grunn av denne særstilte situasjonen som Norge sto i så var det viktig å ikke ha dårlige relasjoner til Sovjetunionen. Frykten for et sovjetisk angrep kom til å påvirke både norsk innenrikspolitikk og utenrikspolitikk. Dette forsøket på å ha gode relasjoner mellom de to landene så vi da den norske statsministeren, Einar Gerhardsen, ble den første vestlige lederen til å bli invitert til Sovjetunionen etter andre verdens krigs slutt.¹² Til tross for dette forsøket på å avskrekke og berolige Sovjetunionen, i faren for at de skulle kunne angripe om de ble provosert, så hendte det allikevel en rekke hendelser i løpet av den kalde krigen som skulle påvirke forholdet mellom de to landene. Disse situasjonene ses det nærmere på i fjerde kapittel.

I 1985, etter at den kalde krigen hadde pågått i da 40 år, ble Mikhail Gorbatsjov innsatt som Sovjetunionens nye leder.¹³ Det fantes en rekke problemer innenriks i Sovjetunionen på dette tidspunktet, samtidig som den utenrikspolitiske situasjonen fortsatt var preget av et høyt spenningsnivå mellom øst- og vestblokken. Som et resultat av disse utfordringene var Gorbatsjov en tilhenger av å innføre en rekke reformer som skulle bedre den innenrikspolitiske situasjonen, samt inngå avtaler med NATO med det formål å skape en reell nedrusting og avspenning, noe som på sikt kunne føre til en avslutning på den kalde krigen.¹⁴ På grunn av Gorbatsjovs uttalte iver etter å skape reell nedrusting og avspenning var mange av vestens ledere begeistret over den nye sovjetiske lederen. Under begravelsen til Gorbatsjovs forgjenger møtte den nye sovjetiske lederen med ulike representanter fra vestlige land. Her kommenterer samtlige ledere på den gode dialogen Gorbatsjov førte, og at det var et håp om at han var en mann som kunne forhandles med, og muligens kunne våpenkappløpet og til og med den kalde krigen se en slutt.¹⁵

Etter en økende grad av nasjonalistiske strømninger rundt om i Sovjetunionen, delvis på grunn av noen av Gorbatsjovs reformer, ble det etter valget i 1990 innsatt en rekke personer med nasjonalistiske sympatier i lederposisjoner i de ulike republikkene som utgjorde Sovjetunionen. I august 1991 ble gjennomført et kuppforsøk for å styrte Gorbatsjov. Dette kuppforsøket varte i tre dager før det ble nedkjempet, men kuppet la likevel et grunnlag for den oppløsningen av Sovjetunionen som kom til å skje. I desember samme år kom lederne for tre av Sovjetunionens republikker, inkludert Russland, og opprettet Samveldet av uavhengige

¹² Holtsmark, Sven G.: «Norge og Sovjetunionen 1917 – 1991.» *Norsk Polarhistorie*. Hentet 12. mai 2021 fra <https://polarhistorie.no/artikler/2008/norge%20og%20Sovjetunionen.html>

¹³ Popov, Gavriil. *Mikhail Gorbachev's Perestroika*. OS Enterprises, 2012. 9.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Morrison, Donald. *Mikhail S. Gorbachev*. Time, 1988. 136.

stater. Etter dette ble Sovjetunionen oppløst, og det sovjetiske flagget på firt for siste gang i Kreml 25. desember 1991.¹⁶

Norge, som var en del av NATO og vestblokken, delte noe av denne begeistringen for Gorbatsjovs innsettelse som andre vestlige land viste. Samtidig så sto Norge i en særstilt posisjon som en NATO-land med grense til Sovjetunionen i nord. Dette førte til Norges utenrikspolitiske linje om integrasjon og avskjerming, og på den måten så skilte Norge seg noe fra de andre NATO-landene. Noe som kan være interessant å se på i denne sammenhengen er hvordan Norges reaksjoner på innsettelsen av Mikhail Gorbatsjov kan ses på i kontekst av Norges lengere sikkerhetspolitiske linjer. Jeg vil i denne oppgaven argumentere for at de lengere linjene i norsk utenrikspolitikk er preget av en forsiktighet og avventenhet som resultat av Norges geopolitiske posisjon i midten av skjæringspunktet i Europa, og som eneste NATO-land med grenser mot Sovjetunionen. Denne påstanden vil jeg begrunne nærmere ved å se på Norges tidligere nøytralitetspolitikk, den implisitte britiske garanti, Norges forsøk på å ta på seg en rolle som brobygger, og senere Norges utenrikspolitikk under den kalde krigen. Jeg vil se nærmere på alt dette i neste kapittel.

Spørsmålene denne oppgaven sikter på å besvare er da, hva var Norges reaksjoner på innsettelsen av Gorbatsjov og på Sovjetunionens oppløsning? Hvordan kan dette ses på i kontekst av Norges lengere utenrikspolitiske linjer? I stor grad bruker jeg nok disse hendelsene på å understreke en påstand om at Norges utenrikspolitikk har vært noe forsiktig, som jeg nevnte tidligere.

Kilder, metode og teori

Det finnes omfattende litteratur om den kalde krigen, noe som gjør det lett å skape den historiske konteksten til å kunne besvare denne oppgavens spørsmål. Hallvard Tjelmelands bok, *Den kalde krigen*, er en god bok som jeg i stor grad belager meg på i andre kapittel for å skape et bilde av det historiske bakteppet som preget Norge under den kalde krigen. Roald Bergs bok, *Norsk utanrikspolitikk etter 1814*, gir en dypere forståelse av den norske utenrikspolitikken på denne tiden, og gjør det lettere å forstå de utenrikspolitiske linjene Norge førte gjennom det tjuende århundre. Videre bruker jeg også boken *Oljealder* skrevet av Rolf Tamnes, og han artikkel *Et lite land i stormakspolitikken*. Disse sekundærkildene samt

¹⁶ Goplen, Ådne; Kolstø, Pål: *Sovjetunionens historie* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 12. mai 2021 fra https://snl.no/Sovjetunionens_historie

noen øvrige artikler, skaper det godt bilde av den kalde krigen og Norges utenrikspolitiske linjer før og under den kalde krigen som er med på å skape en forståelse av hvorfor Norske myndigheter reagerte som de gjorde da Gorbatsjov ble innsatt som generalsekretær i Sovjetunionen, og senere på Sovjetunionens oppløsning.

For å forstå vestens reaksjoner på Gorbatsjov benytter jeg meg også av noen kilder som omhandler han. Tidligere sovjetiske politiker, Gavriil Popov, skrev boken *Mikhail Gorbachev's Perestroika*, som gir et godt innblikk i den situasjonen som eksisterte i Sovjetunionen da Gorbatsjov tok over makten. Den skaper også et godt bilde av de reformene som ble gjennomført under Gorbatsjovs regjeringsperiode. Donald Morrisons bok, *Michael S. Gorbachev: An Intimate Biography*, viser den positive reaksjonen som ulike vestlige ledere hadde på Gorbatsjov som leder, og gjør det mulig å sammenligne norske myndigheters reaksjoner med de andre vestlige landenes reaksjoner som det skapes et bilde av i denne boken.

Når det kommer til selve besvarelsen av de spørsmålene denne oppgaven sikter på å beskrive, så har jeg blitt nødt til å se på uttalelser som norske statsministere og utenriksministere har kommet med angående den perioden det gjelder. På grunn av situasjonen med koronapandemien som har preget deler av den perioden jeg har arbeidet med denne oppgaven, har min evne til å dykke i arkiver blitt en del redusert. Jeg var også i dialog med stortingsarkivet og nasjonalarkivet angående ønske om å få se primærkilder knyttet til temaet, men fikk beskjed om at referater fra utenrikskomiteen og utenriksdepartementet var gradert hemmelig, og ikke kunne gjøres tilgjengelig for meg. Dette vil være en klar svakhet med oppgaven, grunnet en svært begrenset tilgang til relevante kilder. Jeg har allikevel forsøkt å finne den informasjonen som er åpent tilgjengelig, og har da blant annet benyttet meg av biografier av statsministrene Kåre Willoch og Gro Harlem Brundtland, men også sett på ulike uttalelser som utenriksministre som Thorvald Stoltenberg og Bjørn Tore Godal har kommet med i relasjon til oppgavens problemstilling. Det vil nok være mye som enda kan hentes i arkiver, slik som å se nærmere på referater fra møter i utenriksdepartementet eller andre interne dokumenter som omhandler årene 1985 til 1991. Det finnes også klare utfordringer med dette. Begge biografiene, samt uttalelsene fra de tidligere utenriksministerne, er skrevet i etterkant av hendelsene som skrives om. Det er også uttalelser fra enkeltpolitikere, og en kan da stille spørsmål ved om dette er tilstrekkelig antall aktører å undersøke for å si noe om Norges reaksjoner på Gorbatsjov og Sovjetunionens oppløsning. Jeg har benyttet meg av et åpent tilgjengelig referat fra en debatt på stortinget tilknyttet Norsk utenrikspolitikk etter

Sovjetunionens oppløsning, der flere av politikerne på stortinget støtter oppunder de uttalelser som har kommet fra de andre sekundærkildene jeg benytter meg av. Jeg anser derfor disse uttalelsene for å ha en bredere konsensus også hos stortingspolitikere, særlig ettersom jeg ikke fant motstridende meninger.

Når det kommer til teori angående norsk utenrikspolitikk tar jeg utgangspunkt i ideen om norsk integrasjon og avskjerming ovenfor NATO, og avskrekking og beroligelse ovenfor Sovjetunionen. Jeg bruker dette som et av flere eksempler på at Norge har ført en forsiktig utenrikspolitikk, og ser på norske reaksjoner på innsettelsen av Mikhail Gorbatsjov, og Sovjetunionens oppløsning, i lys av dette.

Disposisjon

Oppgaven består av fem kapitler. Andre kapittel ser på utviklingen av norsk utenrikspolitikk gjennom det tjuende århundre, og tar en nærmere titt på den politikken som ble ført av Norge under den kalde krigen. Tredje kapittel tar for seg Gorbatsjov og hans regjeringsperiode. Her ser jeg på de innenriks- og utenrikspolitiske utfordringene Gorbatsjov sto ovenfor da han tok over makten i 1985, og skaper et bilde av hvorfor vestlige ledere reagerte som de gjorde på Gorbatsjovs innsettelse. Det fjerde kapitlet tar først for seg noen hendelser som har preget det norsk-sovjetiske forholdet, før det forøker å svare på de hvordan norske myndigheter reagerte på Gorbatsjov og Sovjetunionens oppløsning og hvordan det kan ses på i lys av de lengere linjene i Norsk utenrikspolitikk.

Kapittel 2

Norges utenrikspolitiske linjer i det tjuende århundre

Norge har siden sin frigjøring i 1905 en sikkerhets- og utenrikspolitikk basert på flere ulike prinsipper. Fra å være en nøytral stat som ikke ønsker og ta del i de stormaktkonfliktene som finner sted i Europa, til å bli en av NATOs viktigste medlemsland er en lang vei å gå. Jeg vil her skrive om de ulike utenrikspolitiske linjene Norge har hatt, og forklare hvordan dette har preget Norges forhold til Sovjetunionen som et NATO-land som grenser til Russland i nord.

Norsk utenrikspolitisk linje før andre verdenskrig

Før andre verdenskrig var den geopolitiske arenaen dominert av noen få europeiske stormakter. Disse stormaktene var også de europeiske landene som var kolonimakter. De ulike kolonimaktene var ofte i ulike større og mindre konflikter, og Norge forsøkte å holde seg nøytral i disse stormaktkonfliktene. Med Norges gunstige geografiske beliggenhet, langt nord i Europa, langs kysten og relativt isolert fra de stormaktene, var denne nøytralitetspolitikken i stor grad mulig.¹⁷ Men selv om Norge hadde egeninteresse av å forholde seg nøytral i de ulike stormaktkonfliktene, så hadde Norge også interesse av å handle med de ulike stormaktene. Som kystnasjon var handel en stor og viktig del av den norske økonomien. På grunn av denne interessen for handel var det et annet aspekt enn nøytralitetspolitikken ved norsk utenrikspolitikk før andre verdenskrig som også var svært viktig, nemlig den utenrikspolitiske linjen som har blitt omtalt som FN-linjen. Denne utenrikspolitiske linjen går ut på at Norge, som følge av landets store interesse av å drive handel, jobbet hardt for at de ulike europeiske stormaktene skulle anerkjenne visse internasjonale rammeverk som gjorde det lettere å drive handel.¹⁸

¹⁷ Tamnes, *Et lite land i stormaktspolitikken*, 384.

¹⁸ Tamnes, *Et lite land i stormaktspolitikken*, 385.

Storbritannia, i likhet med Norge, var en kystnasjon i Atlanterhavet, og de to landene lå relativt nærme hverandre. De to landene delte store økonomiske og sikkerhetspolitiske interesser over Atlanterhavet. Dette medførte at Norge hadde økonomiske og politiske tilknytninger til Storbritannia, og de to landene hadde tette handelsforbindelser. Til tross for Norges nøytralitetspolitikk fantes det ingen formell garanti som sikret Norges nøytralitet eller sikkerhet i en eventuell stormaktkonflikt, men Norges tette tilknytning til Storbritannia lå til grunn for oppfatningen av at det eksisterte en «implisitt britisk garanti». ¹⁹ Denne forestilte garantien var Norges oppfatning av at dersom landet ble dratt inn i en eventuell stormaktkonflikt så ville Storbritannia av egeninteresse forsvare Norge på grunn av landenes nære tilknytninger, og på grunn av Norges geografiske beliggenhet. ²⁰

Andre verdenskrigs påvirkning på norsk utenrikspolitikk

Norges forestilling om en «implisitt britisk garanti» ble satt på prøve i 1940. Etter at andre verdenskrig hadde brutt ut i Europa, da Frankrike og Storbritannia erklærte krig på Tysklands som følge av deres invasjon av Polen samme år, ble også Norge dratt inn i denne stormaktkonflikten til tross for Norges ønske om å føre en nøytralitetspolitikk. Norge ble dratt inn i denne konflikten som konsekvens av Tysklands invasjon på landet den 9. april 1940, blant annet fordi Tyskland var interessert i den Svenske jernmalmen som ble transportert til Narvik. Da invasjonen ble kjent var kong Haakon og regjeringen nødt til å flykte fra hovedstaden. De flyktet først nordover, til Elverum, men da kongen ble nektet opphold i Sverige, som forble nøytrale under konflikten, ble de nødt til å flykte videre og endte opp i London hvor de ble værende til krigens slutt i 1945. De politikerne som hadde flyktet med kongen til London opprettet den såkalte London-regjeringen, som forsøkte å fortsette å regjere i den grad de kunne, og lede opprørsgruppene som skulle kjemper for å frigjøre Norge fra tysk kontroll. ²¹ Denne London-regjeringen ønsket at noen av vestmaktene skulle hjelpe til med frigjøringen av Norge, men ettersom det krevdes store ressurser for å krige på vestfronten, i Frankrike, var de klar over at det kunne bli Sovjetunionen som ville ende opp med å bistå i Norges frigjøring da Storbritannia ikke kunne sende nok tropper. ²²

¹⁹ Tamnes, *Et lite land i stormaktspolitikken*, 385.

²⁰ Tamnes, *Et lite land i stormaktspolitikken*, 385.

²¹ Grimnes, Ole Kristian: *Norge under andre verdenskrig* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 14. mars 2021 fra https://snl.no/Norge_under_andre_verdenskrig

²² Berg, Roald. «Norsk utanrikspolitikk etter 1814.» *Historisk tidsskrift* 96, no. 1 (Juli 2017): 74.

Den norske London-regjeringen hadde liten tillit til Sovjetunionen under krigen, og ifølge historiker, Roald Berg, vokste den såkalte russofobien frem i Norge særlig etter at Sovjetunionen i 1939 inngikk en ikke-angrepsavtale med Tyskland, etter Sovjetunionens krav på de baltiske landene, og særlig etter det Sovjetiske angrepet på Finland samme år.²³ Disse Sovjetiske handlingen medført at selv etter Sovjetunionen inngikk en allianse med vestmaktene, så var den norske London-regjeringens mistillit til Sovjetunionen fortsatt stor. Norge visste allikevel at de var nødt til å forholde seg til Sovjetunionen etter krigen, da de forventet at sovjeterne ville få en viktig og sentral rolle i den internasjonale politiske arenaen etter de alliertes seier over Tyskland.²⁴

I 1944 skulle noe skje som preget det Norsk-Sovjetiske forholdet. Som tidligere spekulert i av London-regjeringen var det ikke noen av vestmaktene som sørget for å drive tyskerne ut av Norge, men Sovjetunionen. I oktober 1944 krysset den røde arme grensen til Finnmark, hvor de startet frigjøringen av Nord-Norge fra tysk kontroll.²⁵ Med regjeringens allerede sterke mistillit ovenfor Sovjetunionen var det nå stor usikkerhet angående Sovjetunionens planer ovenfor Finnmark, om de ville trekke den røde arme tilbake eller om de vill legge krav på landområder der. Lederen av Sovjetunionen, Josef Stalin, hadde tidligere gitt britene en garanti om at Sovjetunionen ikke ville ha noen krav på norsk jord. Utenriksministeren i den norske London-regjeringen, Trygve Lie, spurte den britiske statsministere, Winston Churchill, om denne garantien fortsatt sto etter den røde armens innmarsj i Finnmark. Churchill svarte med at denne problemstillingen ikke hadde blitt drøftet under hans møter med Stalin i Teheran i 1943.²⁶

I november 1944, måneden etter den røde armens innmarsj i Finnmark, reiste utenriksminister Trygve Lie til Moskva for å møte med Sovjetunionen for å diskutere frigjøringen av Finnmark. Hans mistillit og usikkerhet ovenfor sovjetene og deres intensjoner ovenfor Norges landområder ble ikke bedre etter hva han opplevde der. Lie fikk først under møtene han hadde der en garanti om at Sovjetunionens intensjoner i Finnmark kun var å bekjempe Tyskerne, og at de ikke skulle forbli der etter dette målet var oppnådd. Men midt på natten mens Lie sov på et hotell i Moskva ble han vekket og kalt inn til et hastemøte med Sovjetunionens utenriksminister, Vyacheslav Molotov. Under dette ekstraordinære møtet krevde Molotov at

²³ Berg, «Norsk utanrikspolitikk etter 1814», 75.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

Sovjetunionen skulle bli tildelt hele Bjørnøya, og at det skulle opprettes et felles norsk-sovjetisk styre på Svalbard.²⁷

Etter andre verdenskrig hadde altså russofobien, og mistilliten til Sovjetunionen, vokst frem i Norge på grunn av flere hendelser, blant annet den Sovjetunionens krav på Bjørnøya. Mange i den norske politiske og militære ledelsen hadde også etter Tysklands invasjon på Norge i 1940 innsett at forsøket på å føre en nøytralitetspolitikk ved neste eventuelle stormaktkonflikt ikke ville fungere. Derfor måtte det norske forsvaret styrkes, og Norge måtte inngå et militært samarbeid med andre nasjoner. Dette er en av de tingene som førte til opprettelsen av Atlanterhavspakten i 1949, som er den traktaten som ligger til grunn for forsvarssamarbeidet, North Atlantic Treaty Organization (NATO). Dette la grunnlaget for den norske sikkerhetspolitiske linjen som historiker, Rolf Tamnes, har kalt NATO-linjen.²⁸

Fra brobygging til opprettelsen av NATO

Etter andre verdenskrig oppsto det et nytt bipolar verdensbilde. Der det tidligere hadde vært flere ulike kolonimakter som dominerte den internasjonale politiske arenaen, hadde det nå oppstått to blokker, vestblokken og østblokken, med hver sine supermakter, henholdsvis USA og Sovjetunionen, som «ledet» hver sin respektive blokk. Ettersom Norge hadde innsett at de ikke lenger kunne forsøke å være nøytrale var landet nå nødt til å velge sine allierte. Norge hadde interesse av å alliere seg med vestmaktene, men ettersom landet også delte grense med Sovjetunionen i nord ble den norske utenrikspolitikken like etter krigen basert på å fungere som en slags brobygger mellom de to blokkene. Denne politiske linjen har fått merkelappen, brobyggingspolitikk, og ble gjeldene for norsk utenrikspolitik fra 1945 og frem til opprettelsen av NATO i 1949.²⁹

Etter krigen tok slutt reiste kong Haakon og London-regjeringen tilbake til Oslo. Noen norske politikere, blant annet kjente politikere som Martin Tranmæl, hadde oppholdt seg i Sverige under krigen. Dette medførte at politikerne som hadde oppholdt seg på ulike steder under krigen hadde noen ulike syn på geopolitiske og sikkerhetspolitiske saker. Roald Berg drøfter hvorvidt av disse årsaken den norske brobyggingspolitikken ikke kun handlet om å fungere som brobygger mellom blokkene i den internasjonale politiske arenaen, men at den også

²⁷ Berg, «Norsk utanrikspolitik etter 1814», 76.

²⁸ Tamnes, *Et lite land i stormakspolitikken*, 385.

²⁹ Berg, «Norsk utanrikspolitik etter 1814», 79.

fungerte som en slags kompromisspolitikk for å samle de norske politikerne de første årene etter krigen.³⁰ Noen måneder etter krigens slutt ble det bestemt at det norske forsvaret skulle bygges opp og forberedes på et eventuelt angrep av Sovjetunionen i tilfelle en ny stormaktkonflikt skulle oppstå. Dette viser at det var et klart skille mellom regjeringens offisielt uttalte brobyggingspolitikk, og den forsvarspolitikken som faktisk ble ført, som her virket å være meget partisk til fordel for vestmaktene.³¹

Andre verdenskrig skapte også en ny retning for den amerikanske utenrikspolitiske linjen. Tidligere hadde USA vært lite ivrige på å blande seg i europeiske stormaktkonflikter, og selv under andre verdenskrig deltok ikke USA før de selv ble angrepet av Japan i 1944. I kontrast til denne motviljen til å blande seg i europeiske konflikter la i 1947 den amerikanske presidenten, Harry S. Truman, frem det som har blitt kalt Trumandoktrinen. Denne doktrinen var en erklæring som stadfestet at USA skulle støtte alle frie nasjoner som forsøkte å «motstå undertrykkelse fra så vel minoriteter i landet som utenlandske krefter».³² Denne nye amerikanske utenrikspolitiske linjen var ment for å bekjempe kommunismen. Samme år opprettet USA et gjenreisningsprogram som har blitt kalt Marshallhjelpen, oppkalt etter den amerikanske politikeren, George C. Marshall, som initierte støtteordningen. Dette gjenreisningsprogrammet var en økonomisk støttepakke til Europeiske land for å gjenoppbygge etter krigens massive ødeleggelser. Roald Berg mener at marshallhjelpen stilte de europeiske landene ovenfor et valg. De kunne velge å motta denne økonomiske hjelpepakken, og gjennom å gjøre det ville de definere seg som en del av den kapitalistiske vestblokken, og de landene som nektet å ta imot støtta fra marshallhjelpen ville bli oppfattet av USA som å være del av den kommunistiske østblokken.³³ Norge valgte å motta marshallhjelpen, og kunne med dette anses som å velge å være en del av den amerikanskledede vestblokken, noe som igjen sto i kontrast med den norske regjeringens uttalte brobyggingspolitikk.

I 1948 foreslo Sverige å opprette et felles skandinavisk forsvarssamarbeid. Sveriges tanker bak dette forslaget lå i det at i det nye bipolare verdensbilde skulle Skandinavia holdes utenfor blokkpolitikken for å unngå å havne i en situasjon hvor Skandinavia ble blant en av blokkenes fiender.³⁴ Dette sto i stil med den svenske nøytralitetspolitikken, en politisk linje som Norge

³⁰ Berg, «Norsk utanrikspolitikk etter 1814», 79.

³¹ Berg, «Norsk utanrikspolitikk etter 1814», 80.

³² Pharo, Helge: *Trumandoktrinen* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 15. mars 2021 fra <https://snl.no/Trumandoktrinen>

³³ Berg, «Norsk utanrikspolitikk etter 1814», 80.

³⁴ Berg, «Norsk utanrikspolitikk etter 1814», 81.

også hadde forsøkt å føre tidligere. Men Norge hadde etter andre verdenskrig innsett at de ikke lenger kunne forholde seg nøytrale i stormaktkonflikter. Forutsetninger for at et slikt skandinavisk forsvarssamarbeid skulle fungere var at dersom en eventuell krig skulle oppstå, så måtte USA komme Skandinavia til unnsetning ved å bidra militært og med våpen. I utgangspunktet tilte den norske regjeringen seg positivt til et slikt skandinavisk forsvarssamarbeid, noe som var i trå med den uttalte brobyggingspolitikken, men Norge innså også at de hadde behov for den amerikanske støtten. Da Norge etter hvert i forhandlingene om denne forsvarsalliansen innså at Sverige ikke ville bryte sin nøytralitetspolitikk, fant de ut at det ville være tvilsomt at USA ville forsyne denne forsvarsalliansen med våpen og militær støtte i en eventuell konflikt. Det norsk-svenske forholdet var også i utgangspunktet ganske dårlig. Både den nære historien om unionstiden da Sverige regjerte over Norge frem til 1905, og det dårlige forholdet som hadde oppstått under krigen da Sverige nektet opphold til kong Haakon og regjering, var et sårt punkt som satt ferskt i minnet på folk.³⁵ Det kan derfor tenkes at det ikke bare var Sveriges motvilje til å bryte sin nøytralitetspolitikk, men også det relativt lunkne forholdet mellom Norge og Sverige, som var en stor faktor til hvorfor det felles skandinaviske forsvarssamarbeidet aldri ble opprettet. Senere opphørte samtalen om en skandinavisk forsvarsallianse da Norge fikk tilbud om å delta i den nyopprettede forsvarsalliansen NATO.³⁶

NATO ble til etter initiativ fra den britiske forsvarsministeren, Ernst Bavin, men den sikkerhetspolitiske ideen om å skape et forsvarssamarbeid som dreide seg, ikke rundt landegrenser, men rundt Atlanterhavet, var ifølge historiker Olav Riste først lansert av Trygve Lie i 1940.³⁷ Opprettelsen av NATO ble realisert etter at det i 1948 ble organisert et kupp i Tsjekkoslovakia, og etter at Sovjetunionen hadde tilbudt en ikke-angrepsavtale til Finland. Norge og USA var da usikre på om Sovjetunionen vil gå tilbake på sine ord, og utvide sine krav på landområder i Finnmark. Norge forhørte seg da med USA og Storbritannia for å høre hva de ville gjøre i et eventuelt angrep på Norge fra Sovjetunionen.³⁸ Dette var en av de tingene som gjorde at USA ble med på å realisere Bavins plan om en forsvarsallianse på tvers av Atlanterhavet.³⁹ I 1948, bare noen dager etter kuppet i Tsjekkoslovakia, holdt daværende statsminister i Norge, Einar Gerhardsen, sin kjente Kråkerøytale. I denne talen proklamerte

³⁵ Berg, «Norsk utanrikspolitikk etter 1814», 82.

³⁶ Berg, «Norsk utanrikspolitikk etter 1814», 81.

³⁷ Berg, «Norsk utanrikspolitikk etter 1814», 72.

³⁸ Berg, «Norsk utanrikspolitikk etter 1814», 84.

³⁹ Berg, «Norsk utanrikspolitikk etter 1814», 83.

Gerhardsen at kommunistene var Norges farligste fiender.⁴⁰ Dette er enda en sak i en rekke av hendelser som strider med den tidligere uttalte brobyggingspolitikken som Norge ville føre. Ved at Gerhardsen i 1948 uttaler seg negativt om østblokken, og i likhet med Churchill stempler kommunistene som den nye fienden, ved at Norge mottar den amerikanske marshallhjelpen, og ved at Norge blir med i NATO-samarbeidet, så er det tidligere forsøket på å føre en brobyggingspolitikk forbi, og det er nå den tidligere nevnte NATO-linjen som er gjeldende for norsk forsvars- og utenrikspolitikk.

Den kalde krigen blir global

Den kalde krigen oppstår like etter andre verdenskrig. Årene som følger krigen er preget av at østblokken og vestblokken konsolideres, og Europa blir delt mellom de to blokkene når, som Churchill sa, et jernteppe deler kontinentet.⁴¹ Frem til 1950 er den kalde krigen noe som i all hovedsak foregår på det Europeiske kontinentet. Det er frem til Koreakrigen bryter ut i 1950. Koreakrigen var en konflikt mellom Nord- og Sør-Korea, hvor Sovjetunionen og Kina støttet Nord-Korea, men USA med NATO støttet Sør-Korea.⁴² Denne konflikten førte til at den kalde krigen ikke lenger kun dreide seg rundt Europa, men konflikten ble nå globalisert da hele den tredje verden ble dratt inn i konflikten. Den tredje verden er her en betegnelse som beskriver de landene som ikke er en del av vestblokken eller østblokken.

Etter Koreakrigens avslutning i 1953 sendte USA styrker til Vietnam for å forhindre en kommunistisk overtagelse av landet. Det var her den daværende amerikanske presidenten, Dwight D. Eisenhower, først ga uttrykk for ideen om en dominoeffekt. Denne ideen var tanken om at dersom kommunismen sprer seg til et land, vil den også spre seg videre til nye land rundt. Som en dominobrikke som faller og river med seg nye dominobrikker. Med dette legger Eisenhower grunnlaget for at USA skal intervenere i andre lands interne konflikter for å unngå spredningen av kommunisme. Dette var starten av en trend som ble varig gjennom den kalde krigen, hvor NATO og Sovjetunionen aldri erklærte krig med hverandre, men de kjempet allikevel mot hverandre i konflikter i den tredje vreden, i såkalte stedfortrederkriger.

⁴⁰ Berg, «Norsk utanrikspolitikk etter 1814», 83.

⁴¹ Dalen, Marit; Allkunne: *jernteppet* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 15. mars 2021 fra <https://snl.no/jernteppet>

⁴² Helgesen, Geir: *Koreakrigen* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 16. mars 2021 fra <https://snl.no/Koreakrigen>

Etter Koreakrigen starter altså det historiker, Halvard Tjelmeland, har beskrevet som kampen om hegemoniet i den tredje verden.⁴³

Norge i NATO, integrasjon og avskjerming

Norge er et relativt lite land med en liten befolkning i forhold til de andre Europeiske stormaktene og Sovjetunionen. På grunn av dette var en forsvarsallianse i form av NATO nødvendig i tilfelle et det skulle forekomme et sovjetisk angrep på norsk jord. På grunn av dette behovet for ryggdekning fra allierte i en eventuell invasjon i nord påvirket det den norske forsvarspolitikken i form av to grunnsetninger som Rolf Tamnes beskriver. Den første grunnsetningen i den norske forsvarspolitikken var det som går under begrepet holdetid.⁴⁴ Det vil si at en av de viktigste oppgavene som ble gitt til det norske forsvaret var at ved en eventuell invasjon fra Sovjetunionen, var forsvarets mål å holde ut invasjonen frem til hjelp kom fra allierte. Gjennom å plassere norske styrker på strategisk viktige områder ville det forhåpentligvis bli mulig å bremse en sovjetisk invasjon lenge nok til at allierte styrker skulle rekke å mobilisere sine styrker til å forsvare Norge.⁴⁵

Fra 1970-tallet jobbet Forsvarets forskningsinstitutt (FFI) med å vurdere hvor effektiv den norske holdetiden i realiteten var, og de skulle finne den forsvarsløsningen som viste seg å være mest kostnadseffektiv. Etersom Sovjetunionen grenset til Finnmark, ville mest sannsynlig et eventuelt sovjetisk angrep på Norge starte ved den norsk-sovjetiske grensen. Det ble derfor nødvendig å plassere norske tropper på de strategisk mest hensiktsmessige områdene. Dette er årsaken til at det ble plassert en rekke brigader i viktige nøkkelposisjoner i Nord-Norge, særlig da områder som Sør-Varanger som var nærme den sovjetiske grensen, og i indre Troms hvor fjellene i området skapte en strategisk fordel med hensyn til prinsippet om holdetid.⁴⁶

Dette prinsippet om holdetid hvor det virkelige forsvaret av Norge skulle bli overlat til større og mektigere stater med større forsvarskapasitet drar imidlertid noen paralleller til den forsvarspolitiske linjen Norge hadde før andre verdenskrig, med forestillingen om den implisitte britiske garanti. Da var også tanken at forsvaret av Norge skulle skje av en annen stormakt. Men i motsetning til denne førkrigstanken var denne garantien ikke lenger bare

⁴³ Tjelmeland, *Den kalde krigen*, 60.

⁴⁴ Tamnes, *Oljealder 1965 - 1995*, 61.

⁴⁵ Tamnes, *Et lite land i stormaktspolitikken*, 387.

⁴⁶ Tamnes, *Et lite land i stormaktspolitikken*, 388.

forestilling, men med NATO-samarbeidet ble det nå stadfestet at et angrep på et medlemsland er et angrep på alle. Den andre grunnsetningen som Tamnes trekker frem som vesentlig for den norske forsvarspolitikken etter andre verdenskrig var den tanken om at forsvaret skulle styrkes og forberedes i fredstid, med mål om å være tilstrekkelig effektiv når en eventuell krig først skulle bryte ut.⁴⁷

To begreper som ble vesentlige prinsipper i den norske forsvarspolitikken under den kalde krigen, var begrepene som Rolf Tamnes har kalt integrasjon og avskjerming. Integrasjon i denne sammenhengen peker på hvordan Norge som et vestlig orientert land i Atlanterhavet ble en viktig støttespiller i NATO-samarbeidet, og ble gjennom den kalde krigen tettere integrert i NATO. Samtidig forsøkte Norge å holde en viss form for avstand til NATO gjennom en rekke selvpålagte restriksjoner. De gjorde dette fordi de ønsket å unngå å terge sin sovjetiske nabo i nord. Denne avskjermingen ovenfor NATO er det Tamnes refererer til da han bruker ordet avskjerming for å forklare norsk forsvarspolitik.⁴⁸

Som del av den norske avskjermingspolitikken ble det innført en rekke selvpålagte restriksjoner som begrenset NATOs aktivitet og nærvær i Norge, og da særlig i Nord-Norge. Disse selvpålagte restriksjonene kom i form av ulike tiltak som begrenset militær aktivitet i Norge, og det er særlig sju ulike tiltak en kan trekke frem. Det var restriksjoner på tysk deltakelse i NATO-øvelser, etter at Vest-Tyskland ble en del av NATO-samarbeidet i 1955. Den norske basepolitikken som gikk ut på at allierte styrker ikke fikk opprette baser på norsk jord. Det ble innført restriksjoner på NATOs øvelser i Norge, og da særlig restriksjoner på hvor dypt inn i Finnmark en fikk øve. Det ble stilt krav ovenfor NATO om at Norge skulle ha kontroll på den etterretningsvirksomheten og overvåkingen som foregikk i nordområdene. Anløpspolitikken og atompolitikken som nekter NATO mulighet til å oppbevare kjernefysiske våpen på Norsk jord. Etter svalbardtraktaten fra 1920, der Norge og Russland ble enige om at en viss militær tilstedeværelse på øyen skulle være lov på Svalbard, valgte Norge fortsatt å holde en lavprofil med sin militære tilstedeværelse i nordområdene ved å begrense militær aktivitet på øya.⁴⁹

Denne avskjermingspolitikken som Norge førte ovenfor NATO, ble ført av noen ulike årsaker. Da våpenkappløpet og balansepolitikken (mutual assured destruction) hadde utviklet seg gjennom den kalde krigen, og spenningsnivået til tider var høyt, ble det viktig for Norge å

⁴⁷ Tamnes, *Oljealder 1965 - 1995*, 61.

⁴⁸ Tamnes, *Oljealder 1965 - 1995*, 100.

⁴⁹ Ibid.

forsøke å holde et lavt spenningsnivå i nordområdene, for det første for å skape et generelt lavere spenningsnivå i den kalde krigen og dempe stormaktkappløpet mellom Sovjetunionen og USA, men også for å berolige Sovjetunionen for å slik motvirke eventuelle Sovjetiske angrep eller mottiltak.⁵⁰

Disse prinsippene som preget den norske forsvarspolitikken med holdetid, integrasjon og avskjerming, skulle bli gjeldene ut den kalde krigen. Særlig avskjermingspolitikken var rettet mot å ikke skade det norsk-sovjetiske forholdet, skulle påvirke det norsk-sovjetiske forholdet. Til tross for dette forsøket på å berolige Sovjetunionen, så oppsto det også noen hendelser i løpet av den kalde krigen som påvirket det norsk-sovjetiske forholdet dårlig. Disse hendelsene ses nærmere på i kapittel fire

⁵⁰ Tamnes, *Oljealder 1965 - 1995*, 100.

Kapittel 3

Mikhail Gorbatsjov og Sovjetunionens oppløsning

For å forstå norske myndigheters reaksjoner på innsettelsen av Gorbatsjov er det nødvendig å vite hvilken situasjon Sovjetunionen og verden befant seg i. Dette kapitlet forsøker å skape et bilde av de utfordringene Gorbatsjov sto ovenfor da han overtok som Sovjetunionens leder i 1985, og hvilke holdninger han hadde som påvirket vestlige lederes bilde av mannen.

Situasjonen i Sovjetunionen da Gorbatsjov ble generalsekretær

I 1981 døde den daværende generalsekretæren for Sovjetunionen, Leonid Brezjnev, 75 år gammel. Mannen som etterfulgte Brezjnev som generalsekretær, Jurij Andropov, tok over denne stillingen da han var 68 år gammel, og i 1984 døde han etter kun i overkant av et år som Sovjetunionens nye leder. Andropovs etterfølger, Konstantin Tsjernenko, var også gammel da han tok over stillingen som Sovjetunionens generalsekretær med en alder på hele 72 år. Tsjernenko døde i 1985, også bare et drøyt år etter han selv tok over som leder av landet. På grunn av dette er de neste to årene i Sovjetunionen etter Brezjnevs død preget av vesentlig mer ustabilitet i ledelsen enn hva som under Brezjnevs regjeringsperiode. Etter Tsjernenkos død i 1985 var det Mikhail Gorbatsjov som overtok posisjonen som Sovjetunionens generalsekretær. Da han overtok denne stillingen var Gorbatsjov kun 54 år gammel, noe som var betraktelig yngre enn hans to forgjengere. På grunn av at han var relativt ung sammenlignet med sine forgjengere betød det at man kunne forvente en lengere og mer stabil regjeringsperiode enn hva Sovjetunionen hadde opplevd de siste to årene, noe som den sovjetiske befolkningen var glad for.⁵¹ I tillegg til Gorbatsjovs unge alder og gode helse snakke han også åpent om politiske reformer for å bedre den sovjetiske økonomien og øke landets levestandard. Dette var noe som fikk Sovjetunionens befolkning til å se positivt og håpefullt på Gorbatsjovs kommende regjeringsperiode, men også andre land rundt om i

⁵¹ Morrison, *Mikhail S. Gorbachev*, 134.

vestblokken så en reformvillig generalsekretær som en positiv ting. Han mente selv at det var behov for en rekke reformer ettersom landet var preget av en rekke økonomiske, sosiale, og politiske utfordringer.⁵²

For å illustrere noen av utfordringene Sovjetunionen sto ovenfor på denne tiden, som gjorde at Gorbatsjov mente det var viktig å innføre reformer, kan vi se på utviklingen av kornproduksjonen i landet. I 1938 ble det produsert 230 millioner tonn korn, og dette ble fordelt til en befolkning på 173 millioner. Mens de året Leonid Brezjnev døde, i 1981, ble det produsert 165 millioner tonn korn og befolkningstallet hadde økt til hele 265 millioner. Det vil si at mens befolkningstallet hadde økt med nærmere 100 millioner innbyggere, hadde altså kornproduksjonen i landet blitt redusert med 65 millioner tonn. På grunn av denne mangelen på korn ble Sovjetunionen nødt til å importere 30 millioner tonn korn i 1981, og da Tsjernenko var generalsekretær i 1984 hadde mengden importert korn økt til 50 millioner tonn.⁵³

Disse tallene illustrerer ineffektiviteten i det Sovjetiske landbruket, som var et av de områdene i samfunnet som Gorbatsjov ønsket å reformere og modernisere. Det er ulike årsaksforklaringer til hvorfor dette landbrukssystemet var så ineffektivt som det var. En av disse forklaringene er at Sovjetunionens landbruk ble drevet med utdatert teknologi. Etter andre verdenskrig ble Tyskland delt opp og satt under kontroll av krigens seierherrer, og da tok Sovjetunionen kontroll over Øst-Tyskland. Sovjetunionen tappet så dette området for en rekke ressurser, blant annet landbruksteknologi og utstyr som ble brukt allokert til de sovjetiske landbruksområdene. Den teknologien som de tilegnet seg i 1945 opplevde lite videreutvikling under den kalde krigen, og da kornproduksjonen var så lav som den var på 1980-tallet var det delvis på grunn av at den teknologien som ble brukt av landbruket i stor grad var teknologi fra 1940-tallet. Sovjetunionen hang ikke bare etter i utviklingen av landbruksteknologi, men også hverdagslige ting som enkle husholdningsapparater måtte bli importert for at befolkningen skulle kunne utnytte seg av det.⁵⁴

Den sovjetiske ledelsen var klar over disse problemene som eksisterte i landet, og ga ulike årsaksforklaring til problemet, som ofte la skylden på foregående ledere eller andre eksterne faktorer. En av forklaringen Sovjetunionen hadde på dette problemet var at det var ettervirkninger av tsarregimet som hadde eksistert før Sovjetunionen ble opprettet. Tidligere

⁵² Ibid.

⁵³ Popov, *Mikhail Gorbachev's Perestroika*, 5.

⁵⁴ Popov, *Mikhail Gorbachev's Perestroika*, 6.

politiker i Russland, Gavriil Popov, peker heller på andre faktorer for å forklare Sovjetunionens økende økonomiske problemer under den kalde krigen. Det første poenget han har er at forsvarsbudsjettet i Sovjetunionen var enormt. Våpenkappløpet mellom Sovjetunionen og USA under den kalde krigen førte til at Sovjetunionen allokerte store mengder ressurser til utvikling og produksjon av våpen. På grunn av dette fokuset på militær utvikling og opprusting ble ikke modernisering og utvikling av landbruksteknologi høyt prioritert. Det andre Popov peker på er at Sovjetunionen var preget av en sentralisert og toppstyrt politisk struktur. Med dette systemet var det sentraliserte plankomiteer som bestemte over landbrukssystemet, et politisk system som Popov mener er meget ineffektivt. Det tredje, og siste, Popov peker på her er noe som for så vidt henger sammen med hans andre poeng, og det er at det sentrale byråkratiet som satt med mye av makten i landet nektet å gi fra seg denne makten, selv om det betød en mindre effektiv maktstruktur og byråkrati.⁵⁵

Dersom Sovjetunionen hadde redusert forsvarsbudsjettet, og desentralisert den politiske maktstrukturen, kunne flere ressurser blitt allokert til utviklingen av landets industrielle og jordbruksteknologiske utvikling. Disse endringene hadde imidlertid ført til at de som satt i sentrale komiteer ville utøve mindre makt, noe politikerne i landet ikke var villig til å gi fra seg før Mikhail Gorbatsjov kom på banen da han snakket om reformer som ville gjøre nettopp dette.⁵⁶ Sovjetunionen hadde lite ressurser til å fø befolkningen. Enkle husholdningsapparater, møbler, og til og med klær var noe staten kunne gi lite av. Sykehusene i landet var utdatert, og staten kunne ikke alltid gi de syke den medisinske hjelpen de hadde behov for. Dette var den innenrikspolitiske situasjonen som eksisterte i landet da Gorbatsjov tok over, og det er en av årsakene til at befolkningen, og andre land utenfor Sovjetunionen, så håpefullt på Sovjetunionens fremtid under ledelse av Gorbatsjov.⁵⁷

Dette var kun noen av de innenrikspolitiske utfordringene Gorbatsjov sto ovenfor da han tok over som Sovjetunionens leder, men det var ikke bare på den innenrikspolitiske arena det eksisterte utfordringer. Også den utenrikspolitiske situasjonen var preget av en rekke utfordringer. Det året Gorbatsjov tok over som generalsekretær markerte 40 år siden den kalde krigens begynnelse i 1945. Våpenkappløpet, som hadde brakt med seg enorme utgifter for Sovjetunionen, var også en realitet som påvirket USA som hadde utviklet sin egen våpenteknologi. Til tross for at Sovjetunionen var det første landet til å sende en satellitt til

⁵⁵ Popov, *Mikhail Gorbachev's Perestroika*, 9.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid.

verdensrommet med sputnik 1, og de sendte den første mannen ut i verdensrommet, noe som ga inntrykk av at Sovjetunionen lå lenger frem enn USA når det kom til utviklingen av romteknologi, så var det allikevel USA som dominerte dette feltet på 1980-tallet da Gorbatsjov tok over. Dette ble blant annet vist med at USA var det første landet til å sende personer til månen i 1969.⁵⁸ Den amerikanske presidenten, Ronald Reagan, lanserte i 1984 et nytt forsvarsprogram som het Strategic Defence Initiative (SDI), populært kalt Star Wars på grunn av programmet gikk ut på å fokusere på og utvikle rombasert våpenteknologi. Med lanseringen av SDI viste USA at de var frempå i utviklingen av romteknologi, og det ga et inntrykk av at Sovjetunionen ikke lenger var i stand til å konkurrere med USA på denne fronten.⁵⁹

De utenrikspolitiske utfordringene Gorbatsjov sto ovenfor da han tok over stillingen som generalsekretær dreide seg ikke bare om gnisninger og våpenkappløp med vestblokken, men også innad i østblokken hadde det oppstått problemer. Allerede etter andre verdenskrig, da de to blokken konsoliderte, var det ikke helt presist å se på østblokken som en monolittisk enhet. Det var ikke bare Sovjetunionen som var en del av den kommunistiske østblokken, men også Kina med sin egen ideologiske retning innen kommunismen. USA så like etter krigen på østblokken som denne monolittiske enheten det i realiteten ikke var, men britene derimot så at denne splittelsen mellom disse to østblokklandene allerede eksisterte.⁶⁰ Innen 80-tallet hadde ulikhetene mellom de partene som utgjorde østblokken økt, noe som for eksempel ble tydelig under Krustsjovs avstalinisering som Kina stilte seg svært kritisk til. Det bilde en kunne se av østblokken da Gorbatsjov tok over i 1985 var en østblokk delt i tre. Det fantes varsavapakten, en forsvarsallianse som var ledet av Sovjetunionen. Det var Kina, med sin egen kommunistiske ideologi i form av Mao-leninisme. Også hadde vi den tredje faksjonen i det som utgjorde østblokken som var den delen av den sosialistiske verden som forsøkte å finne sin plass uavhengig av Sovjetunionen og Kina. Dette er land som Romania, eller Jugoslavia ledet av Tito.⁶¹ Denne situasjonen innad i østblokken var et stort problem Gorbatsjov sto ovenfor, og den økende splittelsen som fant sted mellom Sovjetunionen og Kina ble ikke bedre av Gorbatsjovs reformer og vennlige holdning til vesten som vi skal se nærmere på snart.

⁵⁸ Popov, *Mikhail Gorbachev's Perestroika*, 12.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Tjelmeland, *Den kalde krigen*, 55.

⁶¹ Popov, *Mikhail Gorbachev's Perestroika*, 14.

Gorbatsjovs reformer

Den mengden utfordringer som Mikhail Gorbatsjov sto ovenfor da han ble generalsekretær i 1985 var grunnlag for at han innførte en rekke reformer i et forsøk på fikse disse problemene. En av disse reformene, og kanskje en av de to mest kjente, var *perestrojka*. Russiske ord er ofte vanskelig å direkte oversette til Norsk, men det norske ordet som nærmest bærer samme betydning som *perestrojka* vil være ordet «omstrukturering». Dette var en økonomisk reform, med mål om å omstrukturere det sovjetiske økonomiske systemet. Gjennom noe åpning av markedet i form av å innføre noen begrensede markedsøkonomiske elementer, var ideen at dette skulle bedre den økonomiske situasjonen i Sovjetunionen.⁶² Etersom dette var et tiltak som kan virke å være preget av en viss form for kapitalisme skapte det forståelig nok ulike sterke reaksjoner i den kommunistiske verden. Det var de som mente at Perestrojka ville føre til at Sovjetunionen gikk tilbake til en form for grunnleggende sosialisme som de gjennom den kalde krigen hadde gått bort fra. Det var også de som så på reformen som en farlig utvikling som kunne føre til mer markedsøkonomi og dra Sovjetunionens økonomiske system i retning mot markeds kapitalisme. Denne uklarheten i hva reformen ville føre til kan komme av at ordet *perestrojka* i seg selv er noe uklart, for det kan være vanskelig å si hva omstrukturering rent konkret vil føre til. Det har også blitt spekulert i at det å bruke ordet *perestrojka*, som var et vanskelig å definere begrep, var et bevist valg av Gorbatsjov for å skape mer støtte til reformen da man kunne se på det som bety så mangt.⁶³

Men for Gorbatsjov var *perestrojka* en mer klart definert reform som han beskriver i boken *perestrojka* som han skrev i 1987. I denne boken la han frem fem hovedprinsipper som han mente var hjørnesteinene i den økonomiske reformen. Han mente at Sovjetunionen skulle ekspandere selvråderetten og friheten til de statene som utgjorde unionen og varsavapakten. Den sentralt styrte økonomien skulle omstruktureres. Planleggingskomiteene i landet skulle omstruktureres. En ny måte å organisere industrien på skulle gjennomføres for å bedre produksjonen i landet. Det oversentraliserte politiske styret av landet skulle desentraliseres og demokratiseres.⁶⁴ Mange av disse gjøremålene virker som at peker mot en mer desentralisert økonomisk og politisk struktur. Det er lett å se hvordan noen kan tenke at dette peker i retning mot liberalisering av landet, ettersom sentralmakten med disse tiltakene vil få mindre makt,

⁶² Morrison, *Mikhail S. Gorbachev*, 158.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid.

men det kan også ses på som marxistisk da et av grunnprinsippene i hans ideologi er at makten skal ligge desentralisert, hos folket, og ikke i hendene til noen få.

Glasnost er den andre reformen som Gorbatsjov er mest kjent for. Igjen er det vanskelig å finne en og direkte oversettelse til norsk, men mye av betydningen kan oppsummeres med ordet åpenhet. På den ene siden kan *glasnost* ses på som et skritt i retning av det som i vestblokken var kjemt som presse- og ytringsfrihet, da statens skulle være mer gjennomiktig i sine aktiviteter og det skulle være lov til å diskutere staten åpent. På den andre siden kunne *glasnost* også ses på som noe som skulle gagne det kommunistiske partiet, da reformen kunne fungere som et substitutt for et flerpartisystem. Det siste poenget fikk noe kredibilitet da Gorbatsjov i 1986 sa at det kommunistiske partiet måtte være åpne for kritikk og selvkritikk for at det skulle fungere godt, ettersom det var det eneste partiet i Sovjetunionen og derfor ikke hadde konkurranse.⁶⁵

Dette prinsippet om *glasnost* ble godt tatt imot i vestblokken, da det kunne virke som et skritt i en mer liberal retning for Sovjetunionen, men innad i landet var det fortsatt ikke alltid dette prinsippet ble etterfulgt av Gorbatsjov selv. Dette ble tydelig spesielt etter Tsjernobyl-ulykken, da et kjernekraftverk i Ukraina eksploderte.⁶⁶ Dette var den verste kjernefysiske ulykke som hadde hendt i verden. Etter ulykken unngikk Gorbatsjov å snakke om hendelsen i lang tid, noe som bryter med hans egne prinsipper om gjennomsiktighet og åpenhet for kritikk.⁶⁷

Noe som peker på at Gorbatsjov faktisk tok de uttalte prinsippene i hans reformer mer seriøst, og etterfulgte dem, var da han lot Andrei Sakharov, og en rekke andre som hadde blitt fengslet for å kritisere partiet, returnere til Moskva. Sakharov var en fysiker og en aktivist som kjempet for nedrusting og menneskerettigheter i Sovjetunionen. På grunn av hans aktivisme som kritiserte den sovjetiske staten ble han i 1980 tatt til fange og sendt til byen Gorky i Russland hvor han ble holdt under overvåkning frem til 1986, da Gorbatsjov lot Sakharov returnere til Moskva.⁶⁸ Da Sakharov hadde kommet tilbake fortsatte han med sin aktivisme, og kritiserte igjen staten og partiet for det han mente var deres feiltrinn. Blant annet kritiserte han Sovjetunionens involvering i Afghanistankrigen. En kan fort tenke at Gorbatsjov lot Sakharov og andre aktivister løslates fordi han var en idealistisk person med

⁶⁵ Morrison, *Mikhail S. Gorbachev*, 145.

⁶⁶ Salbu, Brit; Reitan, Jon B.: *Tsjernobyl-ulykken* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 10. april 2021 fra <http://snl.no/Tsjernobyl-ulykken>

⁶⁷ Morrison, *Mikhail S. Gorbachev*, 146.

⁶⁸ Morrison, *Mikhail S. Gorbachev*, 147.

sterk tro på prinsipper om åpenhet og frihet, men det kan også tenkes at Gorbatsjov ikke gjorde dette ut av sin ualminnelige godhet. Mange av de kritikkene Sakharov hadde var kritikker som Gorbatsjov til dels var enig med, og det kan tenkes at ved å frigjøre Sakharov og andre aktivister ville de påvirke folkeopinionen slik at det ville bli lettere for Gorbatsjov å gjennomføre de reformene han mente var vesentlige å få gjennomført.⁶⁹

Glasnost og *perestrojka* førte til en rekke endringer i Sovjetunionen. Noen av endringene kunne virke og peke i retning må mer åpenhet og mer liberalisering, som for eksempel ved at *glasnost* var bygget på prinsipper som kan minne på vestblokkens ytringsfrihet. Med disse endringene åpnet det også for en form for åpenhet som for Gorbatsjov kunne ha mer negative konsekvenser. Ettersom det nå hadde blitt lov til å snakke mer fritt om temaer som tidligere var forbudte temaer, åpnet det for en økt interesse for før-sovjetisk historie i de statene som utgjorde Sovjetunionen. Med det blomstret også flere nasjonalistiske bevegelser i landet, som etter hvert skulle få stor betydning da Sovjetunionens oppløsning ble et faktum.⁷⁰

Utfordringer for Gorbatsjovs reformer

Gorbatsjovs ulike reformer hadde som mål å forbedre de mange utfordringene som eksisterte i form av Sovjetunionens økonomiske, sosiale, og politiske problemer. Til tross for hans forsøk på å bedre den vanskelige situasjonen som eksisterte i Sovjetunionen, så endte det allikevel med at unionene ble oppløst i 1991, selv etter alle Gorbatsjovs reformer.⁷¹ I tillegg til reformene med *glasnost* og *perestrojka* som gjorde det lettere for nasjonalistiske interesser å vokse frem i Sovjetunionen så lanserte også Gorbatsjov en doktrine som videre gjorde denne nasjonalistiske veksten mulig. Doktrinen ble kalt Sinatradoktrinen, oppkalt etter den amerikanske sangeren Frank Sinatra på grunn av hans sang «My Way». Tittelen på denne låten ble noe passende å oppkalle doktrinen etter, ettersom Sinatradoktrinen gikk ut på å øke graden av selvstyre og autonomi når det kommer til innenrikspolitiske spørsmål for de ulike landene som utgjorde varsavapakten.⁷²

I løpet av Sovjetunionens levetid var det ikke lov til å snakke om nasjonenes før-sovjetiske historie, og en kan på noen måter si at i Sovjetunionen så startet historien med revolusjonen i

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Morrison, *Mikhail S. Gorbachev*, 145.

⁷¹ Goplen, Ådne; Kolstø, Pål: *Sovjetunionens historie* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 11. april 2021 fra https://snl.no/Sovjetunionens_historie

⁷² Ligachev, Yegor. *Inside Gorbachev's Kremlin*. New York: Pantheon Books, 1993. 286.

1917. Denne undertrykkelsen av nasjonenes før-sovjetiske historier ble etter hvert kritisert av noen, for eksempel den sovjetiske politiker og historikerne Alexander Yakovlev, som kritiserte dette aspektet ved Sovjetunionens politikk på 1970-tallet. Med veksten av nasjonalistiske bevegelser på 1980-tallet, og med hjelp av Gorbatsjovs reformer, ble denne før-sovjetiske historien som lenge hadde blitt undertrykket mer synlig og snakket om.⁷³ En av årsakene til at den undertrykkelsen av nasjoners før-sovjetiske historie fant sted er ifølge tidligere sovjetisk politiker, Yegor Ligachev, fordi at for at et den kommunistiske Sovjetunionen skulle forenes og fungere, var det viktig at de tidligere nasjonalidentitetene ble vasket vekk. Som han selv sier er en nasjon uten sin historie en nasjon av slaver, og slik måtte det være for at Sovjetunionen skulle være levedyktig.⁷⁴

Et av de landene som opplevde veksten av nasjonalistiske bevegelser og sympatier på 1980-tallet, som følge av denne nye retningen i Sovjetunionen under Gorbatsjov, var Litauen. Den nasjonalistiske bevegelsen i Litauen, folkefronten, hadde innen 1988 vokst seg sterke, og trukket til seg mange sympatisører. Den sterke nasjonalistiske fremveksten i landet førte til at det kommunistiske partiet i Litauen opplevde en dyp splittelse, da det var stor uenighet om denne folkefronten. Det hele førte med seg at Litauen opplevde en økt grad av nasjonalisering på denne tiden, og i økende grad ble det litauiske flagget benyttet i stedet for det sovjetiske, den litauiske nasjonalsangen ble sunget, og undervisningen på skolene i landet foregikk på litauisk fremfor på russisk.⁷⁵

Samme nasjonalistiske fremvekst forekommer også i andre land i varsavapakten og Sovjetunionen. Den største, og mest innflytelsesrike, republikken som var en del Sovjetunionen, Russland, opplevde også at de nasjonalistiske sympatiene vokste frem. Den russiske politiker, Boris Jeltsin, ble på mange måter sett på som et slags nasjonalistisk symbol for russisk nasjonalitet.⁷⁶ I 1990 ble det avholdt valg i mange av de sovjetiske republikkene, der resultatet i flere av disse stedene var at de som stilte seg kritiske til Gorbatsjov, og som hadde nasjonalistiske sympatier, vant. Blant disse var Boris Jeltsin, som etter dette valget ble valgt som leder av den russiske republikken.⁷⁷

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ligchev, *Inside Gorbachevs Kremlin*, 288-289.

⁷⁵ Seim, Jardar; Lurås, Gunhild; Holm-Hansen, Jørn: *Litauens historie* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 11. april 2021 fra https://snl.no/Litauens_historie

⁷⁶ Ligchev, *Inside Gorbachevs Kremlin*, 288-289.

⁷⁷ Goplen, Ådne; Kolstø, Pål: *Sovjetunionens historie* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 17. april 2021 fra https://snl.no/Sovjetunionens_historie

Alle disse tingene leder opp til et kupp i august i 1991, der Gorbatsjov blir satt i husarrest i sitt feriehus på Krim. Dette kuppet varte i tre dager før det ble slått ned, og Gorbatsjov kunne returnere til Moskva.⁷⁸ Samtlige vestlige land fordømte dette kuppet, men skadene hadde allerede skjedd. Det ble senere samme år opprettet en konføderasjon av suverene republikker, hvor noen av de republikkene som utgjorde Sovjetunionen skulle få mer suverenitet enn hva de hadde hatt tidligere i Sovjetunionens historie. Dette gjorde det vanskelig for mange vestlige land å vite om de skulle forholde seg til Sovjetunionen eller republikkene i en rekke politiske spørsmål, men på mange måter eksisterte Sovjetunionen i realiteten ikke lenger.⁷⁹ Desember 1991 var den siste stunden Sovjetunionen formelt eksisterte, og i 1992 hadde unionens oppløsning blitt faktum.

⁷⁸ Ligchev, *Inside Gorbachevs Kremlin*, 128-129.

⁷⁹ Brundtland, Gro Harlem. *Dramatiske år : 1986 – 1996*. Oslo: Gyldendal, 1998. 234.

Kapittel 4

Norges reaksjoner

Hittil har vi sett på utviklingen av den norske utenrikspolitiske linjen, og vi har sett på den sovjetiske historien som førte til Sovjetunionens oppløsning i 1991. I dette kapitlet vil jeg se nærmere på de hendelsene som hendte mellom Norge og Sovjetunionen under den kalde krigen, og jeg vil se på hvordan Norge reagerte på innsettelsen av Gorbatsjov i 1985 og hans nye retning for Sovjetunionen, samt se på hvordan Norge reagerte på Sovjetunionens endelige oppløsning.

Hendelser som har preget det norsk-sovjetiske forholdet

Etter at det var Sovjetunionen som sørget for frigjøringen av Finnmark fra tysk kontroll under andre verdenskrig, ble det klart at Norge måtte forholde seg til Sovjetunionen også etter krigen. Ved å velge å motta marshallhjelpen, og ved å bli med i forsvarssamarbeidet NATO, ble Norge da en integrert del av vetsblokken, og videre gjennom den kalde krigen var norsk utenrikspolitikk preget av integrasjon og avskjerming. Det vil si at Norge ble integrert i NATOs forsvarsallianse, samtidig som de forsøkte å avskjerme NATO gjennom en rekke selvpålagte restriksjoner for militær aktivitet, med det formål å avskrekke Sovjetunionen og redusere spenningsnivået i nord.⁸⁰

Etter andre verdenskrig var det arbeiderpartiets leder, Einar Gerhardsen, som ble valgt som statsminister i Norge. Gerhardsen hadde kort tid etter krigen proklamert kommunismen som vestens nye fiende etter nazistenes nederlag, men allikevel ble det av Norge forsøkt å føre en brobyggingspolitikk mellom øst og vestblokken. Etter Stalins død i 1953, og da særlig etter at Nikita Khrusjtsjov overtar som partileder i Sovjetunionen i 1955, blir det for alvor snakk om en fredelig sameksistens mellom øst- og vestblokken, selv også fra Sovjetisk siden. Det var så stort håp om at den fredelige sameksistensen skulle fungere at selv daværende norske

⁸⁰ Dette er en oppsummering av mye av det som står i kapittel 2

utenriksminister, Halvard Lange, ga uttrykk for hans tanker om at dette kunne føre til en slutt på den kalde krigen.⁸¹

Etter all snakken om fredelig sameksistens, og Sovjetunionens tilsynelatende nye holdning til vesten, ble 1. 1955 Einar Gerhardsen invitert til Moskva. Med dette ble han den første vestlige lederen som fikk invitasjon fra den sovjetiske ledelsen til å besøke Sovjetunionen etter andre verdenskrig.⁸² Under dette besøket i Moskva ble det startet flere ulike samarbeid mellom Sovjetunionen og Norge, som for eksempel i fiskeripolitikken ettersom Norge og Sovjetunionen hadde interesser knyttet til fiske i de samme områdene da de delte grense i nord. Med dette ble Norge det landet i NATO-samarbeidet som samarbeidet mest med Sovjetunionen under den kalde krigen.⁸³

Til tross for at forholdet mellom Norge og Sovjetunionen virket å være et godt forhold på denne tiden, så var ikke den kalde krigen uten en rekke negative hendelser mellom de to landene. En av disse hendelsene som kan ha surnet forholdet mellom de to landene var det som ble kalt «operasjon asfalt». Under andre verdenskrig hadde det omkommet om lag 13000 sovjetiske soldater på norsk jord, ikke bare under frigjøringen av Finnmark i 1944, men også i tyske fangeleirer i Nord-Norge.⁸⁴ Sovjetunionen ønsket etter krigen at det skulle reises så mange minnesmerker som mulig for disse sovjetiske soldatene, både for å minnes tyskernes tyranni, og Sovjetunionens offer for Norge, men også for at det ville gi sovjetiske representanter en grunn til å reise rundt i det norske land.⁸⁵ Norge derimot, ønsket å samle mange av disse gravplassene til et sted for å skape et lettere tilgjengelig minnested for de sovjetiske soldatene, noe Sovjetunionen ikke var begeistret for. Denne operasjonen hvor minnesmarkeringene ble samlet, som ble kalt «operasjon asfalt», fikk Sovjetunionen beskjed om i 1951. Den sovjetiske ledelsen reagerte da svært negativt, og mente at dette var en hån av de sovjetiske soldatene som hadde dødd i Norge, og at handlingen var uvennlig ovenfor Sovjetunionen.⁸⁶ Til tross for at dette skapte umiddelbare negative toner mellom Norge og Sovjetunionen, så virket det som at det ikke var nok til å skape et evigvarende surt forhold mellom de to landene. Ettersom Gerhardsen i 1955, kun fire år etter denne hendelsen, ble

⁸¹ Tjelmeland, Hallvard. «Arbeiderpartiet, bolsjevikpartiet og sovjetstaten 1917 – 1991». *Arbeiderhistorie*, 85-105. Oslo: Universitetsforlaget, 2017.

⁸² Eriksen, Knut Einar & Pharo, Helge Øystein. «Kald krig og internasjonalisering 1949 – 1965». *Norsk utenrikspolitikk historie*, no. 5. Oslo: Universitetsforlaget, 1997. 198.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Soleim, Marianne Neerland: *Operasjon asfalt* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 24. april 2021 fra https://snl.no/Operasjon_asfalt

⁸⁵ Ibid

⁸⁶ Ibid

invitert til Moskva, kan det virke som om den umiddelbare negative reaksjonen fra sovjetisk side snart ble glemt, og at det norsk-sovjetiske forholdet forbedret seg med tid.

I 1960 hendte det noe som skulle påvirke det norsk-sovjetiske forholdet, samt den norske befolkningens holdning til NATO. I mai detteåret var det et amerikansk rekognoseringsfly av typen U-2 som hadde fløyet over sovjetisk landområde. Dette flyet ble skutt ned av Sovjetunionen, og til tross for at USA først fornektet at det var deres fly, så ble piloten av flyet tatt til fange og USA kunne ikke lenger late som om det ikke var deres fly. Dette skapte negative konsekvenser for forholdet mellom øst og vest, og daværende sovjetiske generalsekretær, Nikita Khrusjtsjov, avlyste et toppmøte som skulle avholdes i Paris som konsekvens av denne hendelsen.⁸⁷ Hendelsen skapte ikke bare negative reaksjoner på den internasjonale arena, men også innenriks i Norge, på grunn av ruten flyet hadde ment å ta. Det viste seg nemlig at dette U-2 flyet hadde planer om å mellomlande i Bodø, noe som ville vært et brudd på de selvpålagte restriksjoner Norge hadde ovenfor NATO-samarbeidet, nemlig basepolitikken.⁸⁸

Mange av de selvpålagte restriksjonene Norge hadde ovenfor NATO-samarbeidet var ment for å avskrekke Sovjetunionen og skape grobunn for nedspenning av konfliktnivået i nord. Frykten som Norge hadde for et eventuelt sovjetisk angrep viste seg særlig gjennom den utenrikspolitikken som ble ført, men denne frykten hadde også innenrikspolitiske påvirkninger. Det oppsto en ide etter andre verdenskrig om «den finske fare», hvor tanken var at Sovjetunionen ville gå til angrep på Norge gjennom Finland. Denne ideen ble underbygget ytterligere etter den finsk-sovjetiske vennskapsavtalen i 1948. Denne frykte resulterte i at personer som krysset grensen fra Finland og Sverige til Troms og Finnmark måtte vise pass, til tross for den nordiske avtalen om at landene ikke skulle kreve pass ved landoverganger. I tillegg ble den delen av befolkningen som levde nærmest den russiske og den finske grensen overvåket av den norske stat helt frem til 1970-tallet.⁸⁹ Denne delen av landet er befolket av mange personer av kvensk opprinnelse, og det var en frykt om at disse kvenene kunne bli femtekolonnister for Sovjetunionen. Det vil altså si at de da ville handle som spioner eller sabotører for Sovjetunionen. Det var denne frykten som skapte en mistillit til de som levde i Øst-Finnmark, og gjorde at staten satt denne delen av befolkningen under overvåking.⁹⁰ Denne overvåkingen minner på mange måter om den amerikanske Mccarthyismen som

⁸⁷ *U-2-episoden* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 24. april 2021 fra <https://snl.no/U-2-episoden>

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Berg, *Norsk utanrikspolitikk etter 1814*, 91.

⁹⁰ Berg, *Norsk utanrikspolitikk etter 1814*, 89.

eksisterte på denne tiden, der ideen var at USA opplevde en kommunistisk infiltrasjon, og det ble utført en form for heksejakt etter disse potensielle kommunistene.⁹¹ En av årsakene til den norske staten var så kritiske til kvenene, og at forsvarsjefen i 1950 ikke ville la dem tjenestegjøre i det norske forsvaret, var fordi det var en ide om at ettersom kvenene hadde finske aner så ville de lettere sympatisere med Sovjetunionen, og deres «nasjonale instinkt» ville være underutviklet.⁹²

Disse hendelsene illustrerer at Norges frykt for et sovjetisk angrep ikke bare påvirket landets utenrikspolitiske linje, men også at innenrikspolitikken var preget av denne frykten. Til tross for Norges forsøk på å føre en utenrikspolitisk linje basert på integrasjon og avskjerming med det formål å redusere spenningsnivået mellom Norge og Sovjetunionen, så var det fortsatt perioder som var preget av en et noe høyere spenningsnivå på grunn av ulike hendelser. Når frykten for et sovjetisk angrep var så stor som den var for Norge, så var det med glede og spenning at Norge så innsettelsen av Gorbatsjov som Sovjetunionens nye leder, ettersom han virket ivrig etter å få til en avspenning, og muligens en slutt på den kalde krigen.

Den kalde krigen går mot slutten

I tillegg til alle reformene og de innenrikspolitiske grepene Gorbatsjov forsøkte å utføre, tok han også mange ulike grep for å skape grobunn til videre avspenning av den kalde krigen. Noen av disse grepene kom i form av ulike avtaler mellom Sovjetunionen og NATO. I sitt aller første intervju Gorbatsjov hadde med et vestlig nyhetsselskap, som var TIMEs magazine, snakket han om hvor viktig det var med å få til en nedbremsing i utviklingen av våpenkappløpet, og han presiserte også at det begynte å bli dårlig tid til å gjøre de nødvendige tiltakene. Han snakket også om de ulike utfordringene som fant sted i Sovjetunionen, slik som de store økonomiske problemene og at han ønsket å utføre økonomiske tiltak som åpne markedet for handel i håp om at dette skulle bedre Sovjetunionens økonomi. Allikevel var det svært viktig for Gorbatsjov at den utenrikspolitiske situasjonen måtte bedres for å skape mulighetene til å fikse den dårlige økonomiske situasjonen i landet.⁹³ Det kan være mulig at dette hadde noe med hvor enorme økonomiske utgifter den kalde krigen, og da våpenkappløpet, hadde hatt for Sovjetunionen, og at det det å redusere disse utgiftene var

⁹¹ Jahr, Ida: *Joseph McCarthy* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 25. april 2021 fra https://snl.no/Joseph_McCarthy

⁹² Berg, *Norsk utanrikspolitikk etter 1814*, 89.

⁹³ Morrison, *Mikhail S. Gorbachev*, 141.

nødvendig for at den økonomiske situasjonen skulle ha en sjanse til å bedres. Denne bedringen av den utenrikspolitiske situasjonen kom til å skje i form av ulike avtaler som ble undertegnet under Gorbatsjovs regjeringsperiode.

En av Gorbatsjovs ambisiøse planer var hans mål om å få gjennomført store endringer innen tusenårsskifte. I det som ble kalt 15-årsplanen, ettersom det var 15 år fra 1985 til år 2000, var Gorbatsjovs mål å eliminere alle former for Atomvåpen, han skulle demokratisere partistrukturen til det kommunistiske partiet, Sovjetunionens utenrikspolitikk skulle omorganiseres for å skape et godt forhold mellom de to blokkene, økonomien skulle bedres gjennom en rekke tiltak, og sosiale forhold i landet skulle liberaliseres, noe en særlig så i form av *Perestrojka* og *Glasnost*.⁹⁴ Gorbatsjov mente at av alle disse tiltakene ville en demokratisering være nødvendig for å kunne få gjennomført en rekke av de andre tiltakene slik som de økonomiske og politiske reformene det var behov for.⁹⁵ Etter all snakken om viktigheten av nedrusting og liberalisering, som allerede hadde ført til at han ble godt likt i vesten, så var det faktum at han så ut til å faktisk levere på sine ord med på å forsterke denne oppfatningen av han som leder fra vestens perspektiv.⁹⁶

Strategic Arms Limitation Talks (SALT) var samtaler mellom Sovjetunionen og USA hvor, som navnet tilsier, landene forsøkte å komme til enighet om begrensninger på utviklingen av våpenkappløpet. Den første runden med SALT-samtaler foregikk fra 1969 til 1972 og det ble enighet om å begrense utviklingen av noen våpensystemer, og da spesielt våpen i form av missiler.⁹⁷ I 1972 begynte også nye samtaler av samme sort, disse ble da kalt SALT 2, og avtaler som kom som følge av disse forhandlingene ble undertegnet i 1979. SALT 2 hadde som mål å begrense utplasseringen av en rekke missilsystemer, men avtalen ble aldri undertegnet av USA på grunn av Afghanistankrigen, men de opprettholdt allikevel de punktene som sto i avtalen.⁹⁸ Disse avtalene skulle forsøke å begrense utviklingen av våpenkappløpet, men det var ikke før i 1987, med INF-avtalen, at reell reduksjon av mengden atomvåpen kom til å finne sted. Denne avtalen som det ble enighet om mellom Sovjetunionen og USA het Intermediate-Range Nuclear Forces treaty (INF), og den ble undertegnet av Gorbatsjov og Reagan da Gorbatsjov var på besøk i Washington i 1987. Denne avtalen var ment til å stanse utviklingen av våpenkappløpet og for å starte en nedrustingsprosess. Det

⁹⁴ Morrison, *Mikhail S. Gorbachev*, 143.

⁹⁵ Branson, Louise & Doder, Dusko. *Gorbachev Heretic in the Kremlin*. Viking, 1990. 27

⁹⁶ Morrison, *Mikhail S. Gorbachev*, 143.

⁹⁷ Lundbo, Sten: *SALT i Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 25. april 2021 fra <https://snl.no/SALT>

⁹⁸ Ibid.

avtalen omhandlet var begrensninger på de type våpensystemer Sovjetunionen og USA skulle få lov til å utvikle.⁹⁹

Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE-avtalen) var en avtale mellom NATO og Warszawapakten som ble undertegnet i Paris i 1990. Denne avtalen skulle, som navnet på avtalen peker til, redusere konvensjonelle styrker i Europa. Det vil si de militære styrker som ikke bruker atomvåpen.¹⁰⁰ Avtalens hensikt var å begrense det antall våpen de to partene hadde, og var da det mest omfattende tiltaket for nedrusting av partenes militære under den kalde krigen. Etter Sovjetunionens oppløsning i 1991 var det Russland som overtok ansvaret for å etterfølge alle avtalene som hadde blitt undertegnet av Sovjetunionen.¹⁰¹

Disse avtalene var instrumentelle i å få til den reelle nedrustingen og avspenningen som fant sted under Gorbatsjovs regjeringperiode. Gjennom å undertegne alle disse avtalene, og gjennom hans innenrikspolitiske gjennomføring av en rekke reformer, viste det seg at Gorbatsjovs tidligere uttalte ønske om nedrusting, og hans 15-årsplan for total eliminering av alle atomvåpen, faktisk var reelle mål. Dette har vært med på å skape det utrolig gode bildet samtlige vestlige land hadde av han som en god statsleder.¹⁰²

Vestens syn på Gorbatsjov

Vestblokken så optimistisk på den kommende utviklingen som ville skje etter idealistiske Mikhail Gorbatsjov ble innsatt som Sovjetunionens nye leder i 1985. Ettersom han virket til å være en lovende leder, som ofte uttalte sine ønsker om å nå en slutt på den kalde krigen gjennom nedrusting og avspenning, var vestlige ledere entusiastiske for hva dette kunne bety for forholdet mellom øst og vest. I tillegg til dette utenrikspolitiske fokuset på bedre relasjoner mellom de to blokkene, og nedrusting, så virket det også som om han ville føre en mer liberal innenrikspolitikk, som kanskje også ville være mer i trå med vestens idealer. I hvert fall om en sammenligner med de tidligere sovjetiske lederne virket Gorbatsjov som en leder som faktisk ville skape den endringen han så ofte snakket om, spesielt når en senere i hans

⁹⁹ Tvedt, Knut Are; Knudsen, Olav Fagelund; Lundbo, Sten: *INF-avtalen* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 27. april 2021 fra <https://snl.no/INF-avtalen>

¹⁰⁰ Skogan, John Kristen; Knudsen, Olav Fagelund; Lundbo, Sten: *CFE-avtalen* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 27. april 2021 fra <https://snl.no/CFE-avtalen>

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Morrison, *Mikhail S. Gorbachev*, 143.

regjeringsperiode så de reformene han innførte, og da særlig de mest kjente med *perestrojka* og *glasnost*.

Allerede under begravelsen av den forrige generalsekretæren i Sovjetunionen, Tsjernenko, var det mange vestlige land som fikk et positivt møte med Gorbatsjov. Som vanlig skikk stiller en rekke land opp i begravelsen til andre lands statsledere, og Tsjernenkos var intet unntak. Mange ledere og andre politikere fra ulike land i vestblokken stilte opp for å vise sin respekt til den avdøde generalsekretæren, men også for å konversere med den pågående lederen. Blant disse var den amerikanske visepresidenten Georg Bush, den franske presidenten Francois Mitterand, og den britiske statsministeren Margareth Thatcher. Disse gav, etter å ha vært i samtaler med Gorbatsjov, uttrykk for at de syntes han fremsto som en rolig, avslappet og pålitelig mann som det var mulig å forhandle med. På grunn av dette var de alle fylt med håp om at de kunne samarbeide og få til viktige fremskritt mot nedrusting og en avspenning av den kalde krigen, kanskje til og med utsikter om at den kalde krigen endelig skulle ta slutt.¹⁰³

Dette positive synet på Gorbatsjov var det dominerende synet i vesten på denne tiden. Gorbatsjovs snakk om nye retninger, både på innenrikspolitisk og utenrikspolitisk plan, var en lettelse for mange som hadde sett seg lei alle de negative effektene av den kalde krigen. Ikke bare vestens politiske ledere og statsmenn hadde et slikt positivt syn på Gorbatsjov, men også store deler av befolkningen i vesten delte denne entusiasmen. «Gorbymania» var et begrep som ble brukt til å beskrive denne enorme populariteten som Gorbatsjov opplevde i vesten. På noen meningsmålinger i vestlige land hvor de målte ulike politikeres popularitet blant befolkningen, så ble Gorbatsjov i noen tilfeller rangert høyere enn den amerikanske presidenten, Ronald Reagan.¹⁰⁴ Denne populariteten ble ikke bare forsterket gjennom hans politiske gjennomføringer i Sovjetunionen og internasjonalt, men også på måten han presenterte seg selv på da han besøkte vestlige land. Særlig etter hans samtaler med Reagan i 1987 så ville Gorbatsjov også vise seg offentlig for å fremstå som en folkelig og godt likt person. På mange måter kunne dette virke som et forsøk på å skape god PR, nesten som om han fremsto som en presidentkandidat som stilte til valg, ikke bare for Sovjetunionen, men kanskje heller i USA.¹⁰⁵

Ikke bare vestlige ledere, men også store deler av befolkningen virket å være svært begeistret for Mikhail Gorbatsjov. Det er tydelig hvordan hans snakk om intern reform, og

¹⁰³ Morrison, *Mikhail S. Gorbachev*, 136.

¹⁰⁴ Morrison, *Mikhail S. Gorbachev*, 144.

¹⁰⁵ Morrison, *Mikhail S. Gorbachev*, 214.

utenrikspolitisk nedspenning og forbedring av øst-vest-forholdet påvirket dette positive bildet folk hadde av han. Norge delte mye av denne begeistring, men samtidig var det et større element av usikkerhet og avventenhet hos den norske ledelsen. Dette kan til dels forklares med den særstilte situasjonen som også hadde preget norsk utenrikspolitikk gjennom den kalde krigen, nemlig Norge som NTO-land med grense til Sovjetunionen. Dette skal ses nærmere på i siste del av dette kapitlet.

Norske reaksjoner

I tidligere statsminister, Kåre Willoch, selvbiografi skriver han om hans reiser til Moskva for å representere Norge på Brezjnevs, Andropovs, og Tsjernenkos begravelser. Han beskriver de to første begravelsene som kalde opplevelser preget av den tunge utenrikspolitiske situasjonen som eksisterte under den kalde krigen. Under Tsjernenkos begravelse i 1985 derimot, var det Mikhail Gorbatsjov som tok dem imot i Moskva som Sovjetunionens nye leder, og Willoch beskriver dette besøket til Moskva som om det lå «politisk mildvær i luften».¹⁰⁶ Gro Harlem Brundtland deler også Willochs positive opplevelse av Gorbatsjov, og hun skriver i sin selvbiografi, *Dramatiske år*, om hennes bilde av Sovjetunionens siste leder. Hun beskriver sitt første møte med Gorbatsjov i Kreml der han fremsto som en åpen, sympatisk og sikker mann. Hun var begeistret for hans, og Reagans, initiativ om atomnedrusting, og hun inngikk straks i samtaler om grenseforholdene i Barentshavet, noe som hadde sett lite progresjon på mange år.¹⁰⁷ Med Gorbatsjovs tilsynelatende store ønske om å skape fremgang på dette feltet, skulle Brundtland få et godt forhold til Gorbatsjov, og hun delte på mange måter de begeistringene som også Margareth Thatcher hadde ovenfor Gorbatsjov, som hadde beskrevet han som en mann som det kunne gjøres forretning med, noe Brundtland tenkte var Thatcher måte å gi uttrykk for en stor aktelse.¹⁰⁸

Under et toppmøte i Paris i 1990, hvor europeisk sikkerhetspolitikk ble diskutert, bemerket Brundtland seg hvordan Gorbatsjov fremsto ovenfor Norge. Hun beskrev det som at Gorbatsjov fulgte med på hennes innlegg med et åpent blikk, og at det virket som han hadde en genuin interesse for det innlegget Brundtland holdt på vegne av Norge.¹⁰⁹ Senere hadde hun også blitt noe overasket over at Sovjetunionens sterke leder ikke så ut til å like stor

¹⁰⁶ Willoch, Kåre. *Minner og meninger*. Oslo: Schibsteds Forlag, 1990. 196.

¹⁰⁷ Brundtland, *Dramatiske år: 1986 - 1996*, 74.

¹⁰⁸ Brundtland, *Dramatiske år: 1986 - 1996*, 73.

¹⁰⁹ Brundtland, *Dramatiske år: 1986 - 1996*, 227.

kontroll internt i Sovjetunionen som han kan ha gitt uttrykk for. Gorbatsjov vant nemlig fredsprisen i 1990, men det hadde innen dette toppmøtet ikke blitt klart hvorvidt Gorbatsjov hadde planer om å komme til Oslo for å personlig motta prisen eller ikke. Brundtland håpet at hun skulle få mulighet til å snakke med Gorbatsjov om dette. Det oppsto en mulighet for de to statslederne til å ha en samtale om dette temaet, men Gorbatsjov måtte da beklage for at han ikke fikk muligheten til å personlig møte opp i Oslo for å motta prisen. Han forklarte Brundtland at «de» ikke ville la han reise ut av Sovjetunionen. Brundtland kunne bare spekulere i hvem det var som kunne nekte Gorbatsjov i å gjøre denne utenlandsreisen, men det ble i hvert fall klart at det var ting selv ikke Sovjetunionens leder kunne bestemme selv.¹¹⁰ Brundtland møtte også Gorbatsjov senere i juni 1991, kun et par måneder før kuppet kom til å finne sted i Moskva. Innen dette møtet hadde de to møtt hverandre flere ganger, og etablert en god og konstruktiv dialog med hverandre. Her sier Brundtland at Gorbatsjov utstrålte «ro, varme og selvtillit», og at det var nærmest umulig å se på han at han sto ovenfor store utfordringer og at han var under det store presset som Brundtland visste han han var under hjemme i Sovjetunionen.¹¹¹

Senere skulle disse innenrikspolitiske utfordringene i Sovjetunionen, som Brundtland hadde sett starten av, resultere i et kupp i Moskva i august 1991. Dette kuppet ble slått ned etter kun et par dager, og Gorbatsjov fikk returnere til Moskva etter å ha sittet i husarrest under kuppet. Dette kuppet ble fordømt av mange vestlige land, også av Norge.¹¹² Etter dette kuppet ble det iverksatt arbeid med å opprette en konføderasjon av suverene republikker, noe som ville svekke Gorbatsjovs posisjon som statsleder. Dette markerte starten på slutten av Sovjetunionen. Etter opprettelsen av denne konføderasjonen fikk de ulike sovjetiske republikkene en økt grad av suverenitet, og det skapte en grad av usikkerhet for vestens ledere. For hvem var det nå de skulle forholde seg til? Det var ikke klart for blant annet EU-kommisjonen om de skulle forholde seg til Sovjetunionen eller republikkene når det kom til spørsmål om finanspolitikk.¹¹³ Denne usikkerheten angående om man skulle forholde seg til unionen eller republikkene ble ikke langvarig da Sovjetunionen på mange måter ikke lenger eksisterte, og innen 1992 eksisterte den heller ikke formelt. Det var nå Russland som hadde tatt over alle Sovjetunionens utenrikspolitiske forpliktelser, og Boris Jeltsin var blitt Russlands leder. Brundtland beskriver imidlertid Jeltsin som en sjarmerende person, og hun

¹¹⁰ Brundtland, *Dramatiske år: 1986 - 1996*, 228.

¹¹¹ Brundtland, *Dramatiske år: 1986 - 1996*, 231.

¹¹² Brundtland, *Dramatiske år: 1986 - 1996*, 233.

¹¹³ Brundtland, *Dramatiske år: 1986 - 1996*, 234.

fortsatte sine utenrikspolitiske samtaler med han i tiden etter Sovjetunionen.¹¹⁴ Også etter Sovjetunionens oppløsning forsøkte Gorbatsjov å samarbeide med Brundtland, denne gang i form av et miljøprosjekt han kalte det grønne kors. De to hadde fått en god dialog mens Gorbatsjov satt som Sovjetunionens leder, og det var derfor vanskelig for henne å si nei til å inngå i dette samarbeidprosjektet, noe hun allikevel gjorde.¹¹⁵

Etter Sovjetunionens oppløsning var det nå kun USA som sto igjen som verdens eneste supermakt. Det var nå noe usikkert hvordan fremtiden ville se ut. Ettersom verdensbildet over de siste 40 årene hadde vært det bipolare verdensbildet som hadde oppstått etter andre verdenskrig, var det vanskelig å tenke seg en verden hvor dette ikke var tilfelle. Det var usikkerhet om verden kom til å returnere til en multipolar situasjon som fantes før andre verdenskrig, om en ny bipolar verden kom til å bli realitet, eller om USA kom til å stå som verdens eneste supermakt. Til og med tanker om at NATO kunne bli overflødig i en verden uten kald krig kom til orde som vi skal se snart.

Tidligere forsvarssjef og forsker, Fredrik Bull Hansen, skrev i 1992 om noen av Norges nye sikkerhetspolitiske utfordringer knyttet til Sovjetunionens oppløsning. Nå som det var Russland som sto igjen etter Sovjetunionens oppløsning var det usikkert hvordan forholdet mellom Norge og Russland ville bli. Ville Russland nå komme til å videreføre Gorbatsjovs «nye tenking» og vennlige holdning ovenfor vesten, eller kom de til å fortsette den tidligere Sovjetunionens oppfatning om at demokrati er kaotisk, og kom dette til å prege forholdet mellom Russland og vesten?¹¹⁶ Russland viste også en strategisk interesse for nordområdene, og det var usikkert om dette utgjorde en trussel for Norge eller ikke.¹¹⁷

10 februar 1992 kommer daværende utenriksminister, Thorvald Stoltenberg, med en utenrikspolitisk redegjørelse angående den nye utenriks- og sikkerhetspolitiske situasjonen i Europa og verden. Han bemerker seg det at det Europa kun ved to tidligere anledninger i det tjuende århundret hadde gjennomgått så store og omveltende endringer som Europa hadde sett med tilknytning til samlingen av Tyskland og Sovjetunionens oppløsning. De to foregående omveltningene han refererer til kom etter to verdenskriger, men denne siste kom uten en ødeleggende krig. Han bemerker seg at vi nå står ovenfor en mulighet til å omforme Europa, uten å måtte ty til noen form for voldsbruk. Han legger også vekt på det at det ikke har

¹¹⁴ Brundtland, *Dramatiske år: 1986 - 1996*, 235.

¹¹⁵ Brundtland, *Dramatiske år: 1986 - 1996*, 161.

¹¹⁶ Bull-Hansen, Fredrik. *Nordic Region Security in a Changing European and Atlantic Setting*. Oslo: Det Sikkerhetspolitiske Bibliotek, 1992. 10.

¹¹⁷ Bull-Hansen, Fredrik. *Nordic Region Security in a Changing European and Atlantic Setting*, 11.

oppstått krig mellom Vest europeiske land ettersom disse landene har en gjensidig avhengighet som gjør krig ugunstig for alle parter. Nå som den kalde krigen er over sa Stoltenberg at også Østeuropeiske land nå ville delta i denne prosessen, noe som kunne bety mer fred og stabilitet i Europa. Dette betyr at trusselen mot Norge på mange måter ble mindre, men samtidig reiste denne situasjonen, ifølge Stoltenberg, grunnleggende spørsmål om Norges rolle i det nye Europa og vesten.¹¹⁸

Stoltenberg tar i denne redegjørelsen for seg noen særlige sikkerhetspolitiske utfordringer Norge nå sto ovenfor. Som følge av Sovjetunionens oppløsning ville det oppstå politisk og økonomisk kaos i øst. Dette ville få konsekvenser også for vesten og Norge. Ifølge Stoltenberg ville ikke lenger vesten kunne «leve videre som en oase av velstand» når resten av kontinentet var preget av økonomisk sammenbrudd, sosial uro og politisk oppløsning. Han sier også i denne redegjørelsen at Norge fortsatt geografisk befinner seg i et skjøringspunkt mellom Amerikanske og Russiske interesser. Dette påvirket i stor grad den utenriks- og sikkerhetspolitikken som ble ført av Norge under den kalde krigen. Nå som Sovjetunionen ikke eksisterte lenger så grenset Norge fortsatt til Russland i nord, og Russland var fortsatt Europas fremste militære makt. Dette kombinert med det at amerikansk tilstedeværelse i Europa potensielt ville reduseres nå som trusselen av den kalde krigen var over, var ifølge Stoltenberg noen av de større utfordringene Norge sto ovenfor med tanke på utenriks- og sikkerhetspolitikken. Oppsummert kan en si at trusselen mot Norge har blitt redusert, samtidig som usikkerheten og angående utviklingen av landene i øst har økt, og de alliertes blikk ikke lenger er rettet mot områdene i nord i like stor grad som den har vært tidligere. Dette betyr at det til tross for den forbedrede norske sikkerheten fortsatt også har oppstått en noe usikker fremtid for områdene i øst, og da også for norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk.¹¹⁹

I tilknytning til dette ble det også holdt forhandlinger i stortinget hvor den nye utenrikspolitiske situasjonen i Europa preget møtet. Gunnar Skaug fra arbeiderpartiet, og daværende leder for Utenriks- og konstitusjonskomiteen på stortinget, benyttet her muligheten til å snakke om hvordan den nye situasjonen i Europa førte til et norsk behov for å bestemme seg for hvordan Norge skulle stille seg i tilknytning til det felles europeiske samarbeidet. Det vil si at de nå måtte ta en seriøs gjennomgang av Norges relasjon til EF. Nå som den kalde krigen var over, og tidligere Østeuropeisk land, samt andre Skandinaviske land søkte tettere samarbeid og EF-medlemskap, skulle Norge fortsette å stå utenfor, eller de også søke til en

¹¹⁸ Utenrikspolitisk redegjørelse av utenriksministeren 10.02.1992

¹¹⁹ Ibid.

sterkere europeisk integrering?¹²⁰ Stortingsrepresentant fra høyre, Jan Petersen, snakket om viktigheten av et samarbeid med EF fra et sikkerhetspolitisk perspektiv, noe som ble kritisert av Kjell Magne Bondevik fra kristelig folkeparti, da han mente at det ble for endimensjonalt å bare se på EF fra et sikkerhetspolitisk perspektiv.¹²¹ Resten av dette møtet ble i stor grad preget av denne debatten om EF.

Det utenriksministerens redegjørelse og den påfølgende debatten gjør tydelig er at det ikke er noen tvil om stortingspolitikkerens enighet om at Norge nå står ovenfor noen viktige valg knyttet til utenriks- og sikkerhetspolitikk. I kjølvannet av Sovjetunionens oppløsning er Europas fremtid, og Norges posisjon i Europa, blitt mer usikkert. Det ble derfor svært viktig for politikere å diskutere hvordan Norge skulle forholde seg til både Russland og resten av Europa.

I 2009 ble det av Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI) arrangert en rekke arrangementer som en markering på instituttets 50 års jubileum. Et arrangement som er interessant for denne oppgaven å se nærmere på er det hvor seks ulike utenriksministere ble spurt om de ulike utfordringene de sto ovenfor i sin periode som utenriksminister. Ettersom arrangementet ble holdt i 2009, nesten 20 år etter Sovjetunionens oppløsning, så kan en stille spørsmål ved om de ulike politikernes uttalelser her samsvarer med deres oppfatning på den tiden det gjaldt. Til tross for denne åpenbare utfordringen har jeg fortsatt valgt å benytte meg av denne kilden fordi det kan være interessant å se på hva på hva politikere selv har tenkt angående den tiden de satt med verv som minister. Dette arrangementet var ledet av NUPIs direktør, Jan Egeland.¹²²

Thorvald Stoltenberg var utenriksminister i første omgang fra 1987 til 1989, og igjen fra 1990 til 1993. Han var altså utenriksminister i store deler av sluttfasen av den kalde krigen. Da Jan Egeland spurte Stoltenberg om de største utenrikspolitiske utfordringene i hans tid som utenriksminister peker Stoltenberg til han første periode som utenriksminister. Her nevner han for det første de signalene som kom fra Sovjetunionen, og at det ikke var lett for den norske regjeringen å vite hvordan disse signalene skulle tolkes. Han peker særlig til Gorbatsjovs tale fra Murmansk i 1987 som kanskje det viktigste av disse signalene.¹²³ Under denne talen ga

¹²⁰ Forhandlinger i Stortinget nr. 170, 13.03.1992

¹²¹ Ibid.

¹²² Røen, Sølvi & Risvik, Jan & Carvalho, Benjamin. «Utenriksministrene Thorvald Stoltenberg, Bjørn Tore Godal, Knut Vollebæk, Thorbjørn Jagland, Jan Petersen og Jonas Gahr Støre i samtale med Jan Egeland». I *Statsvitenskapelig leksikon* redigert av Østerud, Øyvind, 89-114. Oslo: Universitetsforlaget, 2007. 90.

¹²³ Ibid.

den sovjetiske lederen uttrykk for sitt inderlige ønske om nedrusting og særlig for hans ønske om å tilintetgjøre alle atomvåpen, ettersom han mente at så lenge det eksisterte atomvåpen var verden i stor fare. Talen tok også for seg en rekke saker som omhandlet Arktis og nordområdene, og ble et vendepunkt på mange måter for politikken vedrørende nordområdene.¹²⁴ Dette viser at til tross for den store positiviteten som har blitt påpekt rundt de politiske endringene i Sovjetunionen under Gorbatsjov, samtidig som usikkerheten for hva som ville skje fortsatt eksisterte.

En kan også se i en pressemelding fra statsministerens kontor etter denne talen i Murmansk at statsminister Brundtland virker til å ha en positiv, men også noe avventende, reaksjon på denne talen. Det ble her trukket frem en positiv innstilling til Gorbatsjovs synspunkter når det kom til nordområdene og Arktis, noe som hadde vært av stor interesse for Norge over lang tid. Til tross for Gorbatsjovs uttalte ønsker om å bedre den utenrikspolitiske situasjonen, så var fortsatt Brundtland noe avventende med en ensidig positiv reaksjon til denne talen, ettersom mange av de problemstillingene Gorbatsjov trakk frem under talen er alt for komplekse til å kunne gå tilstrekkelig i dybden på under en slik generell tale. Norge ville derfor avvente til flere av temaene Gorbatsjov trakk frem ble mer konkretisert og vurdert av norske myndigheter før regjeringen kunne kommentere ytterligere.¹²⁵

Bjørn Tore Godal satt som Norges handelsminister fra 1991 til 1994, og senere som utenriksminister fra 1994 til 1997, kommenterte også på den utenrikspolitiske situasjonen Norge befant seg i på denne tiden. I 1989 startet rivningen av Berlinmuren som hadde delt den tyske byen Berlin mellom øst og vest.¹²⁶ Han kommenterer at de norske politikerne så på murens fall med stor begeistring, men at det allikevel var stor usikkerhet angående hvilke ettervirkninger dette ville ha. Derfor så Norge denne hendelsen med forsiktighet og avventenhet ettersom Norge var klar over deres særstilte posisjon i skjæringspunktet mellom flere parter. Som et land som sto i midten av det atlantiske, det sovjetiske, og det europeiske var Norges fremtid noe mer usikker, noe som førte til denne avventende begeistringen i tilknytning til Gorbatsjov, hans tale i Murmansk, og da Berlinmuren ble revet.¹²⁷ Godal var også usikker på NATOs fremtid når en så et samlet Tyskland og en potensiell slutt på den kalde krigen. Ettersom det ble gjort store skritt for å skape nedrusting og avspenning i øst-

¹²⁴ Åtland, Kristian. *Russisk nordområdepolitikk etter den kalde krigen: forholdet mellom næringsinteresser og militærstrategiske interesser*. FFI/RAPPORT-2003/00713. 7.

¹²⁵ Pressemelding fra statsministerens kontor: 02.10.87.

¹²⁶ Dypvik, Astrid Sverresdotter: *Berlinmuren i Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 10. mai 2021 fra <https://snl.no/Berlinmuren>

¹²⁷ Røen, *Utenriksministerne*, 91.

vest-forholdet, var det usikkerhet om kanskje NATO ville miste sin betydning, ettersom denne forsvarsalliansen i en verden uten kald krig kunne bli overflødig.¹²⁸ Etter Sovjetunionens oppløsning var det også stor usikkerhet da det kom til norsk utenrikspolitikk. Norge var fortsatt Russlands naboland etter Sovjetunionens oppløsning, og Russland var det landet som hadde tatt over Sovjetunionens tidligere forpliktelser og avtaler. Norge var også fortsatt et NATO-land, og spørsmålet om EU medlemskap ble igjen aktuelt. Som følge av alt dette mente Godal at det var vanskelig for Norge å vite hvordan de skulle balansere deres utenrikspolitikk.¹²⁹

Det en kan trekke ut fra de kildene som har blitt introdusert her er at norske politikere i stor grad delte den begeistringen for Gorbatsjov som også andre vestlige land viste, selv om denne begeistringen også var preget av en sunn form for skepsis. På grunn av Norges geografiske posisjon ville alt som skjedde i Sovjetunionen potensielt ha stor påvirkning på Norge. Om en setter dette i kontekst av norsk utenrikspolitisk historie blir det logisk at norske politikere vil vise en form for skepsis og avventenhet når det kommer til hva som angår Sovjetunionen. Norge som forsøkte å fungere som en slags brobygger mellom blokkene etter andre verdenskrig, og som senere forsøkte førte en politikk som var preget av integrasjon og avskjerming ovenfor NATO, og avskrekking og beroligelse ovenfor Sovjetunionen. Denne politiske linjen viser et Norge som er noe forsiktig i sin politikk tilknyttet disse to partene, ettersom Norge befinner seg i skjæringspunktet mellom de to.

Angående Sovjetunionens oppløsning ser vi også en uttalt glede fra politikere på stortinget om at trusselen mot Norge nå har blitt redusert. Samtidig så skapte denne hendelsen en rekke nye utfordringer, og hva fremtiden ville bringe ble usikkert. Hvordan skulle Norge forholde seg til Russland? Hvordan kom Russland til å forholde seg til Vesten og Norge? Hva med forhandlingene om grenseområdene i Barentshavet? Hvordan kom områdene i Øst-Europa til å utvikle seg, og hvordan ville det påvirke Norge? Hvordan skulle Norge forholde seg til resten av Europa, og da særlig med tanke på EF? Dette er bare noen av de spørsmålene som reiste seg etter Sovjetunionens oppløsning, og som politikerne ble nødt til å finne ut av i etterkant. Så her kan en også se tendenser til denne begeistringen for den kalde krigens slutt, samtidig som den forsiktige avventenheten blir tydelig.

¹²⁸ Røen, *Utenriksministerne*, 90.

¹²⁹ *Ibid.*

Kapittel 5

Konklusjon

Norge har gjennom det tjuende århundre hatt ulike utenrikspolitiske føringer, men en kan fortsatt se på de lange historiske linjene i Norsk utenrikspolitikk og se en tendens. Allerede før andre verdenskrig var Norge en nasjon som for det meste ønsket å bli holdt utenfor de stormaktkonfliktene som angikk andre europeiske nasjoner. Det Norge var mest opptatt av var å opprettholde visse forbindelser til stormaktene gjennom handel, noe som også påvirket Norges engasjement i å få fastsatt visse internasjonale rammeverk for handel. Norge ønsket for det meste å forbli en nøytral stat, men i det tilfelle at Norge skulle bli dratt inn i en eventuell stormaktkonflikt fantes det en forestilling om en «implisitt britisk garanti», der tanken var at Storbritannia ut av egeninteresse ville komme til Norges forsvar. Denne forestillingen ble satt på prøve i 1940 da Norge ble invadert av Tyskland. På grunn av det store behovet for soldater på vestfronten i Frankrike hadde Storbritannia få styrker de kunne overse til frigjøringen av Norge. Derfor ble det senere under krigen, i 1944, Sovjetunionens røde arme som tok sin innmarsj i Finnmark for å frigjøre deler av Nord-Norge fra den tyske okkupasjonsmakten. Fra dette punktet ble det klart for den norske London-regjeringen at de måtte komme til å forholde seg til Sovjetunionen også etter andre verdenskrigs slutt. Det at Sovjetunionen marsjerte inn i landet og frigjorde Finnmark skapte tvil blant de norske politikere om Sovjetunionens hensikt i regionen. Under utenriksminister Trygve Lies besøk i Moskva for å diskutere Sovjetunionens frigjøring av Finnmark ble ikke usikkerheten til regjeringen noe bedre. Her ble han fortalt at den røde arme skulle gå ut av Norge igjen etter at den tyske okkupasjonsmakten hadde blitt bekjempet, men den sovjetiske utenriksministeren, Vjatsjeslav Molotov, fortalte Lie om Sovjetunionens krav på Bjørnøya. Dette var med på å påvirke den norske London-regjeringens frykt for en konflikt med Sovjetunionen etter andre verdenskrig.

Norsk utenrikspolitikk etter andre verdenskrig

Etter andre verdenskrig hadde det oppstått et bipolar verdensbilde. Da det før andre verdenskrig hadde vært flere stormakter som dominerte den utenrikspolitiske arenaen, hadde

det nå oppstått to konsoliderte blokker som sto i opposisjon til hverandre. Østblokken besto av den kommunistiske verden, med Sovjetunionen i spissen, og vestblokken besto de som hadde tatt imot marshallhjelpen etter andre verdenskrig, og NATO-landene med USA i spissen. I de første årene etter andre verdenskrig hadde Norge forsøkt å føre en brobyggingspolitikk, der Norge i prinsippet skulle fungere som en brobygger mellom de to blokkene, men da Norge ble med i NATO-samarbeidet hadde Norge blitt en integrert del av vestblokken og kunne ikke lenger forsøke å føre en brobyggingspolitikk. Norge hadde under andre verdenskrig erfart at den implisitte britiske garanti ikke var en tilstrekkelig god sikkerhetspolitisk linje, så behovet får å inngå i en forsvarsallianse vokste frem etter andre verdenskrig. Da forhandlingene med Sverige om et felles nordisk forsvarssamarbeid opphørte til fordel for at Norge ble med i det nyopprettede NATO-samarbeidet, hadde Norge blitt en klar del av vestblokken. Norge hadde allikevel en særstilt posisjon i NATO-samarbeidet, som eneste land i forsvarsalliansen med grense til Sovjetunionen. Denne norsk-sovjetiske grensen i Finnmark medførte at Norge innførte en rekke selvpålagte restriksjoner ovenfor NATOs aktiviteter på norsk jord. Disse restriksjonene ble innført i et forsøk på å avskrekke og berolige Sovjetunionen i frykt for at provokasjon kunne føre til sovjetisk mottiltak og muligens invasjon. Denne politiske linjen er det som har blitt kalt for integrasjon og avskjerming, som vil si at Norge integreres i NATO-samarbeidet, samtidig som NATO avskjermes for å redusere spenningsnivået i nord.

Denne frykten for sovjetisk invasjon påvirket ikke bare hvordan Norges politikk ovenfor NATO ble formet, men også hvordan den militære strukturen i landet ble oppbygget. Det Norske forsvars viktigste oppgave gikk ut på det som ble kalt «holdetid» hvor ideen var at norske soldater skulle bremse et eventuelt sovjetisk angrep inntil allierte styrker hadde rukket å mobilisere sine egne styrker til å komme til Norges forsvar. På noen måter kan dette minne om Norges ide om den implisitte britiske garanti, men forskjellen er at denne gang var det ikke bare en implisitt, men nå på grunn av NATO en reell garanti om at andre stormakter skulle komme til Norges forvar i en eventuell konflikt. En av de selvpålagte restriksjonene som Norge hadde innført var basepolitikken som sa at allierte land ikke fikk opprette permanente baser på norsk jord. Dette medførte at ved et eventuelt Sovjetisk angrep måtte norske styrker belage seg på å motstå dette angrepet over lang tid. Derfor ble flere brigader utplassert på en rekke strategiske nøkkelposisjoner i Nord-Norge, og da særlig i Finnmark og indre Troms. I tillegg til militære og utenrikspolitiske hensyn ble også innenrikspolitikken formet av frykten for et eventuelt sovjetisk angrep. Ideen om den finske fare førte til

overvåking av deler av befolkningen øst i Finnmark, ettersom de ble sett på som potensielle femtekolonister. Frykten var at det ville komme en sovjetisk invasjon via Finland, og at ettersom befolkningen i Øst-Finnmark besto av en høy andel kvener, ble det tenkt at de ville komme til å handle som spioner og sabotører for denne eventuelle invasjonen.

Vestens reaksjon på Gorbatsjov

Internasjonalt hadde det oppstått et høyt spenningsnivå mellom de to blokkene, og et våpenkappløp hvor både USA og Sovjetunionen hadde brukt enorme ressurser på å utvikle militærteknologi. Denne situasjonen på den internasjonale arena hadde også brakt med seg store konsekvenser for Sovjetunionens innenrikspolitiske situasjon. På grunn av de enorme kostnadene våpenkappløpet hadde brakt med seg så var det lite fokus på å utvikle landbruks- og industriteknologi i Sovjetunionen. Dette skapte en svært dårlig situasjon for den sovjetiske økonomien, en situasjon som Mikhail Gorbatsjov senere ønsket å bedre. Det hadde under den kalde krigen blitt gjort flere ulike forsøk på å skape avspenning og en brems i utviklingen av våpenkappløpet, men det ble aldri forsøkt å skape reell nedrusting før Gorbatsjov.

Da Gorbatsjov ble innsatt som Sovjetunionens nye leder i 1985 var det stor begeistring fra den sovjetiske befolkningen, samt for politiske ledere i vesten. Den sovjetiske befolkningen hadde et høyt håp for at hans snakk om økonomiske, sosiale, og politiske reformer skulle forbedre den dårlige økonomien og levestandarden i landet. Utenfor Sovjetunionen var også begeistringen høy. Etter en langvarig kald krig hvor spenningsnivået hadde vært høyt, og kostnadene hadde vært store for alle parter. Gorbatsjov hadde allerede ved hans forgjengers begravelse gitt et svært godt inntrykk til mange av de vestlige lederne han hadde snakket med. De fikk et godt inntrykk av han som en mann som kunne forhandles med og som virket genuin i sine ønsker om nedrusting og avspenning. I løpet av Gorbatsjovs regjeringsperiode ble det også innført en rekke reformer i Sovjetunionen som virket for vesten å være i skritt av en mer liberal og demokratisk retning. Mest kjent av disse reformene var *glasnost* og *perestrojka*. Utenrikspolitisk ble det også inngått flere avtaler som INF- og CFE-avtalen. Med disse reformene og avtalene som ble inngått under Gorbatsjov ble det tydelig at hans uttalte ønsker om innenrikspolitisk forandring, og en bedring av øst-vest-forholdet virket reell. Dette var med på å videre bygge opp under den begeistringen vesten hadde for Gorbatsjov, og oppfatningen om at han var en mann som ønsket å komme frem til en avslutning på våpenkappløpet og den kalde krigen. Denne begeistringen var så stor at begrepet

«gorbymania» ble skapt for å beskrive det enormt gode bildet befolkningen i vesten hadde av Gorbatsjov.

Av ulike årsaker vokste det frem nasjonalistiske strømninger i Sovjetunionen som førte til et kuppforsøk og opprettelsen av samveldet av suverene stater i 1991. Kuppet ble fordømt av vesten, men med opprettelsen av samveldet ble det nå stor usikkerhet angående hvem man skulle forholde seg til angående en rekke politiske saker. Det viste seg allikevel at unionen praktisk sett ikke eksisterte lenger, og den ble også senere formelt oppløst. 1991 var det siste året Sovjetunionen eksisterte, og Russland ble internasjonalt anerkjent som Sovjetunionens arvtager.

Norges reaksjoner på Gorbatsjov

På grunn av Norges særstilte posisjon i NATO-samarbeidet som NATO-land med grense til Sovjetunionen har vi sett at det medførte en rekke selvpålagte restriksjoner og en mer forsiktig utenrikspolitikk i frykt for å provosere Sovjetunionen. Denne forsiktigheten er noe som ser ut til å ha preget norsk utenrikspolitikk over lengere tid. Før andre verdenskrig forsøkte Norge å forbli nøytrale i stormaktkonflikter. Etter andre verdenskrig ble det også forsøkt å føre en brobyggingspolitikk der Norge skulle være brobyggeren mellom de to blokkene som hadde oppstått, noe som minner om et forsøk på å ikke behøve å velge en side i den nye konflikten etter andre verdenskrig. Da Norge valgte side i den kalde krigen ved å bli med i NATO kom dette med en rekke selvpålagte restriksjoner for å ikke provosere Sovjetunionen.

Denne forsiktigheten ble det også gitt uttrykk for da Gorbatsjov ble innsatt som leder for Sovjetunionen, og en form for usikkerhet eksisterte også da Sovjetunionen ble oppløst. Ved å se på noen av uttalelsene som har kommet fra utenriksministerne som satt på denne tiden, blir det klart at Norge tilsynelatende hadde en noe forsiktig begeistring ovenfor Gorbatsjovs innsettelse. Vi ser for det første at Kåre Willoch beskrev det som et politisk mildvær i luften etter at Gorbatsjov tok over makten i Sovjetunionen, noe som peker på at han i likhet med mange andre vestlige ledere så positivt på den nye sovjetiske lederen, og at det var et snev av håp for at dette kunne føre til sårt trengte forandringer i verden. Tidligere utenriksminister Thorvald Stoltenbergs uttalelser angående denne perioden viser hvordan det til tross for denne begeistringen for at Gorbatsjov virket som en mann som var villig til å bedre øst-vest-forholdet, så fantes det fortsatt en avventende forsiktighet hos den norske regjeringen. Det var

ikke sikkert for den norske regjering hvordan de skulle tolke de ulike signalene som kom fra Sovjetunionen. Vi så et eksempel på dette etter Gorbatsjovs tale i Murmansk i 1987, der han snakket om nedrusting, avspenning, og et bedre forhold mellom øst og vest. Den daværende norske statsministeren, Gro Harlem Brundtland, ga ut en pressemelding dagen etter talen hvor hun påpekte at hun var begeistret for Gorbatsjovs initiativer, men det var for tidlig å gi ytterligere kommentarer angående talen. Ettersom mange av de temaene Gorbatsjov gikk inn på i talen var komplekse problemstillinger, som krevde spesifisering og diskusjoner før en kunne se de reelle tiltakene som ville bli gjort av Sovjetunionen og NATO.

Også da Berlinmuren ble revet, og etter Sovjetunionen ble oppløst, reagerte Norge med forsiktighet og avventenhet. Tidligere handelsminister og senere utenriksminister Bjørn Tore Godal har uttalt seg om at den norske regjeringen så på murens fall med stor begeistring, men at de allikevel var avventende ettersom det var usikkerhet angående ettervirkningene av denne hendelsen. Den samme usikkerheten ser vi når det kommer til Sovjetunionens oppløsning og avslutningen på den kalde krigen. Det var usikkert hva fremtiden ville bringe, og det var til og med usikkert hvorvidt NATO ville miste sin relevans eller ikke. I en verden uten kald krig ville kanskje ikke en vestlig forsvarsallianse være nødvendig lenger. Det var også usikkert hvordan verdensbilde ville komme til å se ut. I over 40 år hadde det bipolare verdensbilde blitt normen, og når denne blokkdelingen av verden opphørte var det uvisst om verden ville returnere til det multipolare verdensbildet som eksisterte før andre verdenskrig, der det var flere ulike stormakter som dominerte den internasjonale arenaen, eller om en ny supermakt ville ta over etter Sovjetunionens oppløsning, eller kanskje om USA ville stå igjen som verdens eneste supermakt i et unipolart verdensbilde. Også ved å se på debatter på stortinget blir det tydelig at Norges fremtid i tilknytning til spørsmål om relasjoner til Russland, Øst-Europa, resten av Europa og da særlig med tanke på EF, var noe uklart.

Kort oppsummert er Norges utenrikspolitikk preget av en avventende forsiktighet, også på tvers av de ulike utenrikspolitiske linjene Norge har ført. Gjennom den kalde krigen forsøkte Norge å berolige og avskrekke Sovjetunionen i frykt av et eventuelt sovjetisk angrep på Norge. Dette ser vi gjenspeiler seg i Norges reaksjoner på innsettelsen av Gorbatsjov, hans handlinger, og Sovjetunionens fall. I alle disse tilfellene reagerer Norge positivt på lik linje med resten av vestblokken, men samtidig ser vi at Norge er mer forsiktig og avventende i sin begeistring, på grunn av Norges geografiske posisjon, og den usikkerheten som oppstår rundt hva konsekvensene kan være for Norge.

Litteraturliste

- Berg, Roald. «Norsk utanrikspolitikk etter 1814». *Historisk tidsskrift* 96, no. 1 (Juli 2017): 80-85.
- Branson, Louise & Doder, Dusko. *Gorbachev Heretic in the Kremlin*. Viking, 1990.
- Brundtland, Gro Harlem. *Dramatiske år: 1986 – 1996*. Oslo: Gyldendal, 1998.
- Bull-Hansen, Fredrik. *Nordic Region Security in a Changing European and Atlantic Setting*. Oslo: Det Sikkerhetspolitiske Bibliotek, 1992.
- Børresen, Jacob: *Norges forsvar fra 1945 til 1991* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 12. mai 2021 fra https://snl.no/Norges_forsvar_fra_1945_til_1991
- Dalen, Marit; Allkunne: *jernteppet* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 15. mars 2021 fra <https://snl.no/jernteppet>
- Dypvik, Astrid Sverresdotter: *Berlinmuren* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 10. mai 2021 fra <https://snl.no/Berlinmuren>
- Eriksen, Knut Einar & Pharo, Helge Øystein. «Kald krig og internasjonalisering 1949 – 1965». *Norsk utenrikspolitikk historie*, no. 5. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.
Forhandlinger i Stortinget nr. 170, 13.03.1992
- Goplen, Ådne; Kolstø, Pål: *Sovjetunionens historie* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 17. april 2021 fra https://snl.no/Sovjetunionens_historie
- Greve, Tim: *Jaltakonferansen* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 11. mai 2021 fra <https://snl.no/Jaltakonferansen>
- Grimnes, Ole Kristian: *Norge under andre verdenskrig* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 14. mars 2021 fra https://snl.no/Norge_under_andre_verdenskrig
- Hagen, Rune Blix: *pomorhandel* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 11. mai 2021 fra <https://snl.no/pomorhandel>
- Helgesen, Geir: *Koreakrigen* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 16. mars 2021 fra <https://snl.no/Koreakrigen>
- Holtmark, Sven G.: «Norge og Sovjetunionen 1917 – 1991.» *Norsk Polarhistorie*. Hentet 12. mai 2021 fra <https://polarhistorie.no/artikler/2008/norge%20og%20Sovjetunionen.html>

Jahr, Ida: *Joseph McCarthy* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 25. april 2021 fra https://snl.no/Joseph_McCarthy

Ligachev, Yegor. *Inside Gorbachev's Kremlin*. New York: Pantheon Books, 1993.

Lundbo, Sten: *SALT* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 25. april 2021 fra <https://snl.no/SALT>

Moe, Arild: *Russlands historie* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 11. mai 2021 fra https://snl.no/Russlands_historie

Morrison, Donald. *Mikhail S. Gorbachev*. Time, 1988.

Pharo, Helge: *Trumandoktrinen* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 15. mars 2021 fra <https://snl.no/Trumandoktrinen>

Popov, Gavriil. *Mikhail Gorbachev's Perestroika*. OS Enterprises, 2012

Røen, Sølvi & Risvik, Jan & Carvalho, Benjamin. «Utenriksministrene Thorvald Stoltenberg, Bjørn Tore Godal, Knut Vollebæk, Thorbjørn Jagland, Jan Petersen og Jonas Gahr Støre i samtale med Jan Egeland». I *Statsvitenskapelig leksikon* redigert av Østerud, Øyvind, 89-114. Oslo: Universitetsforlaget, 2007.

Salbu, Brit; Reitan, Jon B.: *Tsjernobyl-ulykken* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 10. april 2021 fra <http://snl.no/Tsjernobyl-ulykken>

Seim, Jardar; Lurås, Gunhild; Holm-Hansen, Jørn: *Litauens historie* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 11. april 2021 fra https://snl.no/Litauens_historie

Skogan, John Kristen; Knudsen, Olav Fagelund; Lundbo, Sten: *CFE-avtalen* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 27. april 2021 fra <https://snl.no/CFE-avtalen>

Soleim, Marianne Neerland: *Operasjon asfalt* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 24. april 2021 fra https://snl.no/Operasjon_asfalt

Tamnes, Rolf. «Et lite land i stormaktspolitikken». *Internasjonal politikk* 73, no. 3 (September 2015): 384-393.

Tamnes, Rolf. *Oljealder 1965 – 1995*, Norsk utenrikspolitikks historie bind 6. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.

Thorsnæs, Geir; Askheim, Svein: *Finnmarks historie* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 11. mai 2021 fra https://snl.no/Finnmarks_historie

Tjelmeland, Hallvard. «Arbeiderpartiet, bolsjevikpartiet og sovjetstaten 1917 – 1991». *Arbeiderhistorie*, 85-105. Oslo: Universitetsforlaget, 2017

Tjelmeland, Hallvard. *Den kalde krigen*. Oslo: Samlaget, 2006.

Tvedt, Knut Are; Tjelmeland, Hallvard: *Den kalde krigen* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 11. mai 2021 fra https://snl.no/Den_kalde_krigen

Tvedt, Knut Are; Knudsen, Olav Fagelund; Lundbo, Sten: *INF-avtalen* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 27. april 2021 fra <https://snl.no/INF-avtalen>

Utenrikspolitisk redegjørelse av utenriksministeren 10.02.1992

U-2-episoden i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 24. april 2021 fra <https://snl.no/U-2-episoden>

Willoch, Kåre. *Minner og meninger*. Oslo: Schibsteds Forlag, 1990.

Åtland, Kristian. *Russisk nordområdepolitikk etter den kalde krigen: forholdet mellom næringsinteresser og militærstrategiske interesser*. FFI/RAPPORT-2003/00713.